

TOMASZ JEŹ
UNIwersytet Warszawski
ORCID 0000-0002-7419-3672

Życie wrocławskiego kantora Christopha Bremera w perspektywie źródeł indeksykalnych

ABSTRAKT Rekonstrukcja biografii mniej znanych postaci ważnych dla kultury muzycznej może opierać się nie tylko na dokumentach archiwalnych i muzykaliach, lecz także na tzw. źródłach indeksykalnych, czyli relacjach objaśniających życie jednostki w kontekście społecznym. Metoda triangulacji, polegająca na zestawianiu kilku przekazów, pozwala uchwycić zarówno fakty, jak i ich interpretacje. Biogram wrocławskiego kantora Christopha Bremera, odtwarzany na podstawie jego sztambucha, dedykowanej mu mowy ślubnej Christopha Kölera i zapisków Eliasa Maiora, umożliwia pełniejsze zrozumienie jego życia i środowiska kulturowego.

SŁOWA KLUCZOWE Wrocław, kultura muzyczna, źródła indeksykalne, kościół św. Krzysztofa, gimnazjum św. Elżbiety, Christoph Bremer, Elias Maior, Tobias Zeutschner, twórczość okolicznościowa

ABSTRACT The Life of the Wrocław Cantor Christoph Bremer in the Light of Indexical Sources. Biographies of figures important to musical culture can be reconstructed not only from archival documents and music sources, but also from so-called “indexical sources”: accounts that interpret an individual’s life within its social context. The method of triangulating several such accounts brings both facts and their interpretations into view. Reconstructed from his album amicorum, Christoph Köler’s wedding oration in his honour and Elias Maior’s notes, the biography of the Wrocław cantor Christoph Bremer affords a fuller understanding of his life and cultural milieu.

KEYWORDS Wrocław, musical culture, indexical sources, St Christopher’s Church, St Elisabeth’s School, Christoph Bremer, Elias Maior, Tobias Zeutschner, occasional works

R ekonstrukcja biogramów osób ważnych dla kultury muzycznej może się opierać na różnego rodzaju źródłach. Istotną ich grupę tworzą dokumenty administracyjne, np. księgi metrykalne i akta finansowe, które poświadczają kluczowe wydarzenia w życiu badanej postaci i umożliwiają ustalenie warunków jej zatrudnienia. W odniesieniu do osoby zaangażowanej do pełnienia funkcji muzycznych ważną klasę źródeł stanowią muzykalia, które pozwalają na rekonstruowanie wykonywanego przez nią repertuaru. Jednak w przypadku wielu postaci źródła z obydwu wymienionych tu grup są obecnie niezachowane, co w konsekwencji powoduje brak zainteresowania badaczy. Biografia takich osób daje się jednak czasem poznać dzięki dokumentom życia społecznego, których przekaz uchwytny jest w ramach kontekstu, do którego się one odnoszą. Źródła te określane są mianem wytworów indeksykalnych (*indexical displays*) i obejmują różnego rodzaju relacje rzeczywistości mające charakter objaśnień (*accounts*) współtworzących sens tego, do czego się odnoszą. Dopiero te objaśnienia sprawiają, że wydarzenia z życia jednostki są wytłumaczalne, a jej rzeczywistość dostępna jest dzięki interpretacji komunikowanej w refleksyjnym (*reflexive*) sprzężeniu zwrotnym między jednostką a jej otoczeniem¹. Procedurą badawczą przedstawionej tu etnometodologii jest triangulacja – zestawianie danych pochodzących z różnych przekazów, które nie tylko służy porównywaniu i formułowaniu wniosków, ale przede wszystkim ujawnia refleksyjność relacjonujących je podmiotów i indeksykarność znaczenia nadawanego ich przekazom².

Do źródeł indeksykalnych często sięgają historycy kultury; dokumenty o charakterze objaśnień są bowiem niezwykle cenne dla wyjaśniania interakcji społecznych, uchwycenia sensu utrwalanej w nich komunikacji i rozumienia sposobu postrzegania świata przez ich autorów. Szczególnie cenne są tu teksty o charakterze autobiograficznym, które ukazują życie jednostki w refleksyjnej narracji opatrzonej subiektywnymi interpretacjami. Do źródeł tego typu zaliczyć jednak można również i takie dokumenty, które relacjonują losy podmiotu za pośrednictwem relacji i komentarzy utrwalonych przez współuczestników jego życia. Celem wszystkich tego typu źródeł jest swoiście pojęta (auto)inscenizacja; mieszczą się też one w przytoczonej wyżej definicji objaśnień, koncentrując się na refleksyjnej ocenie życia dokonanej przez podmiot biorący w nim udział³. Taki właśnie sposób opisu faworyzowali uczestnicy kultury europejskiego renesansu inspirowani motywacjami humanistycznymi⁴. Przedstawiali oni samych siebie bądź członków swej wspólnoty w perspekty-

1 Aaron V. Cicourel, „Etnometodologia”, przekł. Tadeusz Szawiel, w: *Kryzys i schizma: Antyscjentystyczne tendencje w socjologii współczesnej*, red. Edmund Mokrzycki, t. 1, Warszawa 1984, s. 300–302.

2 Harold Garfinkel, *Studia z etnometodologii*, przekł. Alina Szulżycka, Warszawa 2007, s. 46–50.

3 Winfried Schulze, „Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte”, w: *Von Aufbruch und Utopie. Perspektiven einer neuen Gesellschaftsgeschichte des Mittelalters*, red. Bea Lundt, Helma Reimöller, Köln 1992, s. 421–23.

4 Peter Burke, *Italian Renaissance: Culture and Society in Italy*, Cambridge 2013, s. 203–11.

wie projekcji własnych wyobrażeń, za pomocą zwerbalizowanego uprzedmiotowienia pamięci własnej bądź zbiorowej⁵. Obraz ich życia wyłaniający się z tego typu źródeł można oczywiście uznać za nieobiektywny, jeśli jednak zastosować tu metodę trianulacji kilku równoległych relacji tych samych wydarzeń, można uzyskać perspektywę o przekonującej – a zarazem barwnej – adekwatności. Zgromadzone w ten sposób dane będą oczywiście obejmować nie tylko historyczną faktyczność ich życia, lecz także to, w jaki sposób było ono przez nich rozumiane i wyobrażane⁶.

Działania tego typu można zastosować w rekonstrukcji biogramu Christopa Bremera – siedemnastowiecznego kantora ewangelickiego kościoła św. Krzysztofa we Wrocławiu (Breslau), wobec którego nie zachowały się niemal żadne źródła muzyczne. Zachowana dokumentacja archiwalna również nie przynosi zbyt wielu informacji na temat jego muzycznej aktywności⁷. Liczne informacje o jego życiu znaleźć jednak można w kilku systematycznie gromadzonych relacjach indeksykalnych, opatrywanych typowymi dla humanistycznych narracji objaśnieniami. Pierwszym z tych źródeł jest należący do Bremera sztambuch, zawierający ongiś 166 wpisów utrwalonych w l. 1646–80⁸. Ich autorami byli jego nauczyciele i przyjaciele z czasów studiów, reprezentanci urzędów, kościołów i szkół, które odwiedził w czasie swych podróży,

5 Krzysztof Pomian, *Historia. Nauka wobec pamięci*, przekł. Hanna Abramowicz, Lublin 2006, s. 165.

6 Tomasz Jeż, *Śląska republika muzyki. Muzyczne imaginaria nadodrzańskich humanistów*, Toruń 2024, s. 305–15.

7 Warto jednak tu odnotować fragmentarycznie zachowane rachunki z kościoła św. Krzysztofa – Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej jako APW) 82/28/0/15/4609 (olim: P 85,1–7): *Rechnungen der Kirchkasse zu St. Christophori*, 1666–68, 1672, 1681, 1692, [1712] – w których zanotowano kwoty wynagrodzeń wypłacanych Bremerowi jako kantorowi kościoła św. Krzysztofa. Obejmują one zarówno *salaria* w wysokości 20 talarów rocznie, wypłacane regularnie na koniec każdego roku rozliczeniowego: fol. 12r (I 1667), fol. 33v (II 1668), fol. 52r (II 1669), fol. 65r (II 1673), fol. 95v (II 1682), fol. 114v (II 1693), jak i *subsidia* opiewające na kwotę 10 talarów: fol. 65r (II 1673), fol. 95v (II 1682), fol. 114v (II 1693), bądź inną: fol. 27r (7 VI 1667), fol. 46r (5 VI 1668), fol. 52r (II 1669), fol. 64r (17 X 1672), niekiedy związane z naprawami przeprowadzanymi w jego mieszkaniu: fol. 28r (I VIII 1667: „dem Töpfer von einem ... Ofen in das Cantoris Wohnung ... 17 thl” / „zdunowi za ... piec w mieszkaniu kantora ... 17 talarów”, przekłady cytatów T.J., jeśli nie podano inaczej). Z kasy kościoła św. Krzysztofa wypłacano kantorowi także deputaty dla muzyków w kwocie 20 talarów rocznie: fol. 33v (II 1668), fol. 12r (I 1667), fol. 52v (II 1669), fol. 114v (II 1693) i wynagrodzenia za wykonania okolicznościowe, związane np. z obchodami dnia św. Małgorzaty: fol. 10v (VII 1666), fol. 27v (VII 1667), fol. 48r (13 VII 1668), fol. 63r (16 VII 1672), fol. 90v (27 VII 1681), fol. 109r (8 VII 1692), fol. 109r (8 VII 1692). Bremer był nadto dysponentem kwoty 12 talarów przeznaczonej corocznie na odbywane jesienią *Convivium musicum*: fol. 10v (IX 1666), fol. 29v (12 IX 1667), fol. 49r (3 IX 1668), fol. 64r (X 1672), fol. 92r (12 X 1681), fol. 110v (31 VIII 1692), por. przyp. 237, 238 i 239. Zob. także: Hendrik Wilken, *Die protestantische Kirchenmusik in Breslau zwischen 1621 und 1690. Untersuchungen zur Quellenüberlieferung, Aufführungspraxis und Stilentwicklung*, Beeskow 2024, s. 328–29.

8 Sztambuch Christopa Bremera (dalej jako SCB), Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Oddział Rękopisów (dalej jako PL-WRu OR), sygn. Akc. 1949/1057, <https://bibliotekacyfrowa.pl/publication/32134>, dostęp 3 października 2024. Informacje na temat historycznej zawartości tego obecnie nieco zdekompletowanego źródła podaje Ernst Volger, „Ueber die Sammlung von Stammbüchern (77 Stück) in der Stadtbibliothek zu Breslau”, *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift* 3 (1880) zes. 44, s. 449, a także rękopiśmienny *Verzeichniss der nachstehend citierten Stammbücher der Stadtbibliothek Breslau*, PL-WRu OR, sygn. Akc. 1967/13 (dalej jako VSB), t. 1, A–K, t. 2, L–Z.

a także przedstawiciele instytucji życia kulturalnego ówczesnego Wrocławia⁹. Ich wpisy zawierają zwykle kilka związanych ze sobą tekstów adresowanych do posesora albumu: cytat o charakterze moralizatorskim bądź religijnym, emblemat graficzny o znaczeniu symbolicznym, podpis autora wpisu obejmujący informację o pełnionej przezeń funkcji, miejscu i czasie spotkania, a przede wszystkim dedykację refleksyjnie nawiązującą do relacji wiążącej autora z adresatem bądź objaśniającą okoliczności ich spotkania¹⁰. Z uwagi na fakt, że wpisy te gromadzone były przez wiele lat życia posiadacza sztambucha, pozwalają na częściową rekonstrukcję jego biogramu. Umożliwiają one także zarysowanie prozopograficznego obrazu kultury środowisk, w których się poruszał w czasie swoich studiów, podróży i pracy.

Rekonstrukcja biogramu Christopha Bremera dokonana na podstawie jego sztambucha będzie jednak niekompletna, ponieważ wiele lat jego życia nie znajduje w tym źródle swej dokumentacji. Dane te uzupełnia jednak innego rodzaju relacja, zawarta w mowie, którą z okazji ślubu wrocławskiego nauczyciela i kantora (6 V 1652 r.) ogłosił drukiem jeden z jego śląskich przyjaciół, Christoph Köler (Colerus, 1602–58)¹¹. Ten urodzony w Bolesławcu (Bunzlau) pisarz i poeta – uczeń i naśladowca Martina Opitz’a – po studiach prawniczych w Strasburgu od roku 1634 był nauczycielem wrocławskiego gimnazjum św. Elżbiety; piastował też stanowisko bibliotekarza kościoła św. Marii Magdaleny¹². Wśród jego tekstów okolicznościowych znajduje się m.in. mowa ślubna dedykowana Bremerowi: zawiera ona, obok pouczeń moralnych udzielanych nowożeńcowi, również całkiem szczegółowy jego biogram, obejmujący czas nauki w szkołach Hamburga, lata studiów w Wittenberdze, okres podróży po Saksonii, Śląsku, Górnych Węgrzech i Siedmiogrodzie oraz pierwsze lata jego pobytu we Wrocławiu. Relacja ta potwierdza informacje biograficzne znane z jego sztambucha, uzupełnia jednak tę narrację o fakty w tamtym źródle nieujawnione. Również i ten dokument jawi się jako źródło indeksykalne: jego narracja mieści się doskonale w konwencji refleksyjnego objaśnienia.

9 Pełną identyfikację postaci odnotowanych w obecnie zachowanej formie źródła podaję w artykule: Tomasz Jeż, „*Monumentum amicitiae*. Sztambuch Christopha Bremera jako świadectwo życia wrocławskiego kantora”. W: *Humanistyczne horyzonty muzykologii: Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi J. Wieczorkowi*, red. Magdalena Walter-Mazur, Michał Wysocki, Poznań 2026, s. 121–34.

10 Edmund Kotarski, „O imionnikach XVI i XVII wieku”, w: *Staropolska kultura rękopisu: Praca zbiorowa*, red. Hanna Dziechcińska, Warszawa 1990, s. 93–111.

11 Christoph Köler, *Sermo Nuptialis Paraeneticus De Triplici Boni Marito Officio, Florentissimis Sponsis... Dn. M. Christophoro Bremero, Hamburgensi... & Elegantissimae Pudicissimae(ue) Virgini, Elisabethae Gleisbergiae... Vratislaviae scriptus...*, Oels: Johann Seiffert, [1652], Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Oddział Starych Druków (dalej jako PL-WRu OSD), sygn. 353502 (dalej jako KSN).

12 Martin Hanke, *Vratislavienses Eruditionis Propagatores id est Vratislaviensium Scholarum Praesides, Inspectores, Rectores, Professores, Praeceptores; Tabulis Chronologicis comprehensi, ab Anno Christi M.D. XXV. ad M. DCC. cum annotationibus & tribus indicibus*, Lipsiae–Vratislaviae: Christian Bauch, 1701, Halle, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, sygn. Ga 4114 (dalej jako HVE), s. 28–34, 71.

Do tej samej kategorii źródeł zaliczyć można również relacje utrwalane przez kolegę Kölera z Gymnasium Elisabetanum, Eliasa Maiora st. (1588–1669), który w placówce tej pracował od roku 1617, a w l. 1631–69 był jej rektorem¹³, dając w niej również 12 VI 1651 r. posadę nauczycielską Christophowi Bremerowi. Elias Maior ukończył studia teologiczne w Wittenberdze; od 1618 r. jego żoną była Maria, siostra Ambrożego Profiusa (1589–1661), wieloletniego organisty kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu¹⁴. Obok licznych publikacji okolicznościowych Maior znany jest jako autor rękopiśmiennych wzmianek notowanych w kolejnych tomach tzw. *Schreibkalender*, w których przez kilkadziesiąt lat niemal codziennie notował fakty ze swojego życia¹⁵. Zapiski te stanowią bogatą dokumentację historii miasta, obejmującą wydarzenia zarówno ze sfery publicznej, jak i prywatnej¹⁶. Na kartach kalendarzy Maiora nazwisko Bremera powtarza się wielokrotnie, co pozwala na ukazanie rekonstruowanego biogramu wrocławskiego nauczyciela i kantora w jeszcze innej perspektywie. Dane zespolone ze wszystkich trzech wymienionych tu źródeł – uzupełnione o treści pozyskane z druków okolicznościowych i publikacji encyklopedycznych – pozwalają na wzajemną triangulację przekazów; jej systematyczne wyniki przedstawiam w niniejszym artykule.

Christoph Bremer urodził się w Hamburgu, 2 lub 8 VI 1621 roku¹⁷. Jego matką była wywodząca się z tego miasta Elisabeth z d. Fromm, spokrewniona z tamtejszymi rodami patrycjuszowskimi (m.in. Fecht, Wichmann i Schell). Ojciec Christoph, Hermann, pochodził z rodziny mieszczańskiej osiadłej w Bremie (Bremen), gdzie był członkiem miejscowego cechu kupieckiego i urzędnikiem na dworze książąt Holsztynu (Holstein). Funkcje te odziedziczył jego najstarszy syn Tilemann, tymczasem Christoph z inicjatywy matki uczył się katechizmu, czytania i pisania. Najpierw od prywatnych nauczycieli (Nicolaus Faber, Friedrich Brandt i Nicolaus Erdenberger), którzy przez parę lat pojawiali się w jego domu, a w roku 1640 został zapisany do hamburskiego Gymnasium Johanneum, gdzie pobierał nauki w zakresie logiki (jego nauczycielem był Joachim Jung, późniejszy rektor tej placówki), sztuki oratorskiej

13 HVE, s. 26–36, 74.

14 Rudolf Starke, „Ambrosius Profe”, *Monatshefte für Musikgeschichte* 34 (1902) nr 11, s. 189–96, nr 12, s. 199–215.

15 *Schreibkalender auff das Jahr nach Christi Geburt... mit Vermerckung etzlicher gewisser Tage, an welchen das Fürsten- oder Oberrecht, so wol das Königliche Mannrecht... Stadt-recht, Schöppenstube und Ferien bey Gerichten, die Grosse und Kleine Wolleschaar in der Kayser- und Königlichen Stadt Breßlaw, pfleget gehalten zu werden. Allen Obrigkeiten, Doctorn, Cantzleyverwandten, Advocaten und Kauffleuten zu dienstlichem brauch sonderlich zugerichtet....*, Wrocław 1640–69. Spośród trzydziestu roczników kalendarzy zapisanych przez Maiora do naszych czasów zachowały się 22 tomy, przechowywane obecnie w PL-WRu OR, sygn. R 2339–R 2369.

16 Tomasz Jeż, „Z pamiętników muzycznego humanisty. *Schreibkalender* Eliasa Maiora (1588–1669) jako źródło do historii kultury muzycznej Wrocławia”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 61 (2017), s. 165–93.

17 Pierwszą z dat przytacza Hans Schröder, *Lexikon der hamburgischen Schriftsteller bis zur Gegenwart*, t. 1, Hamburg 1851, s. 391, drugą zaś – Christoph Köler (KSN, k. C₃^{v-4}^v).

(Daniel Arnold) i języka greckiego (Bernhard Melethraeus). Zdobywaną tam wiedzę Bremer uzupełniał podczas zajęć prywatnych u Martina Ludemanna (z logiki i metafizyki)¹⁸; jego nauczycielami byli także Jacob Hackmann (logika), Christoph Syring (etyka), David Köpken (retoryka), Johann Adolph Tassius (matematyka) i Bernhard Berenberg (filozofia). Gdy rektorem hamburskiego gimnazjum został Daniel Arnold, Bremer mieszkał w przyszłolnym konwiktzie i doksztalał się prywatnie u Johanneasa Palladiusa (język grecki, historia, geografia) oraz Johannes Beniusa (język hebrajski)¹⁹. Jednak w roku 1641 zmarł ojciec Bremera i Christoph zakończył naukę w Johanneum. Dzięki wsparciu jednego ze swoich dawniejszych nauczycieli – Nicolausa Erdenbergera – rozpoczął staż nauczycielski w nieodległym Harburgu. Jakiś czas później, za radą pochodzącego ze Śląska Georga Volckmara, został nauczycielem w szkole przy kościele św. Marii Magdaleny w rodzinnym Hamburgu. Pełnił również obowiązki prywatnego nauczyciela w innych miejscowościach Holsztynu, do czasu, gdy jego protektorzy wysłali go na studia do Wittenbergi.

Decyzja w tej sprawie zapadła 3 V 1643 r.²⁰, a 6 VI tego roku młody nauczyciel immatrykułował się w *Alma Leucorea* jako „Christophorus Bremerus Hamburg(ensis)”²¹. W Wittenberdze przyjęty został do konwikt Johanneasa Sperlinga (1603–58), profesora nauk przyrodniczych, i podlegał jego opiece naukowej w czasie studiów. Świadectwem tego jest m.in. zachowany do dziś druk dysputy odbytej pod jego przewodnictwem 15 X 1645 r., w czasie której Bremer poddał analizie tezy filozoficzne zaczerpnięte z *Exercitia latina* Juliusa Caesara Scaligera²². Wittenberski tutor Bremera wpisał się też jako jeden z pierwszych autorów w jego sztambuchu, polecając swemu studentowi dewizę Seneki²³. Wspomniany druk wieńczy zresztą panegiryk Esaiasa Maiora (1621–94) – starszego syna wrocławskiego scholarchy, z którym Bremer się przyjaźnił. O relacji obu studentów świadczą ich wzajemne wpisy: Maiora w sztambuchu

18 Wedle objaśnienia autora jego biogramu (KSN, k. C₄¹), czynił to z uwagi na aspiracje zawodowe związane z zawodem nauczyciela.

19 Wydaje się, że tak szczegółowych informacji na temat kolejnych nauczycieli Bremera (podanych w KSN, k. C₄^{r-v}) Köler nie mógł zgromadzić, opierając się na własnej kwerendzie; informacje te musiał mu chyba przekazać sam Bremer.

20 KSN, k. C₄^r.

21 Corpus Inscriptorum Vitebergense, *Matricula quinta*, fol. 276v: Sommersemester 1643, Nr 45, <https://www.civ-online.org/de/service/datenbank/#/matrikel/59cbe9a4d310d8380000d492?offset=370>, dostęp 28 sierpnia 2024.

22 *Disputatio e Jul. Caes. Scalig. Exercit. Exot. II. & III. De Ordine, Veritate, et Efficiente Mundi. Quam Duce Deo Sub Praesidio Viri Praeclarissimi atq(ue) Excellentissimi, Dn. Johannis Sperlings, Physicae Professoris Publici longe celeberrimi, Dn. Praeceptoris ac Promotoris sui debito observantiae cultu ac honore aetatem devenerandi, Placido Eruditorum examini subjecit Christophorus Bremerus Hamburg. In Auditorio Maiori ad diem 15. Octobr. horis matutinis*, Wittenberg: Michael Wendt, 1645, Berlin, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz (dalej jako D-B), sygn. NL 4432/3.

23 SCB, s. 505 (2 V 1646): „Compositae mentis signum est, consistere prope et secum morari”, Lucius Annaeus Seneca, *Epistolae morales ad Lucilium* 2,1: „Za najpierwszy dowód umysłu zrównoważonego poczytuję możność spokojnego trwania na jednym miejscu i obcowania z sobą samym”, wersja polska za: Seneka Młodszy, *Listy moralne do Lucyliusza*, przekł. Wiktor Kornatowski, Warszawa 2010, s. 8.

Bremera z cytatem z epigramatu Johna Owena²⁴ i Bremera w sztambuchu Maiora z parafrazą myśli Cyserona²⁵. Obydwaj rówieśnicy wpisali się także (na tej samej karcie!) w sztambuchu Gottfrieda Thilesiusa (1620–83)²⁶: Bremer, który dwa dni po komentowanej dysputie dopisał się do dedykacji zanotowanej przez Maiora, nie tylko strawestował myśl podaną przez swego kolegę, ale też połączył graficznie oba wpisy uwagą „Sic conjungant(ur) amici” („niech przyjaciele się zjednoczą”). Dedykacja Bremera dla Thilesiusa zawiera też dewizę „Non est mortale quod opto” („to, czego pragnę, nie jest śmiertelne”)²⁷, przytaczaną przez hamburskiego studenta w późniejszych źródłach²⁸. Bliskie relacje wiązały Bremera także z młodszym bratem Esaiasa, Eliaszem Maiorem mł. (1625–1706), któremu podczas wspólnych studiów wpisał się do sztambucha dwukrotnie: za pierwszym razem szkicując widokówkę przedstawiającą ratusz i rynek w Wittenberdze²⁹, przy innej zaś okazji wpisując Horacjańskie motto „Forsan in ignota sors mea floret humo” („może mój los rozkwitnie na nieznannej ziemi”)³⁰, które już niebawem spełniło się w życiu Bremera. Elias odwdzieczył się Christophowi parę dni później własnym wpisem, żegnając go przed jego wyjazdem z Wittenbergi³¹.

Przybyły z Hamburga student wyróżniał się ponoć intelektem na tle innych przybyszów z tego miasta, stereotypowo kojarzonych raczej z talentami handlowymi³². To objaśnienie Kölera znajduje argumentację w przytoczonym przezeń wykazie wittenberskich nauczycieli Bremera, która w znacznym stopniu pokrywa się z dokumentacją utrwaloną w jego sztambuchu. Zdecydowana większość jego profesorów wpisała mu się w pierwszych dniach maja 1646 r., a więc bezpośrednio po uzyskaniu przezeń tytułu magistra nauk filozoficznych, co miało miejsce 28 IV tego roku, na uroczystej promocji prowadzonej przez dziekana Collegium Philosophicum, Michaela Wendlera (1610–71)³³. Parę dni później Bremer wygłosił erudycyjną dysputę

24 SCB, s. 817 (7 V 1646): „Memoriae causa haec qualia qualis amicissimo sibi...” („Ze względu na pamięć, te [rzeczy], takie jakie są, [dedykuję] najlepszemu przyjacielowi...”).

25 PL-WRu OR, sygn. Akc. 1949/1028 (8 X 1646), s. 337: „Amicus tum praecipue cognoscitur cum calamitati ejus maxime adest, quem amatum habet” („Przyjaciela poznajemy szczególnie wtedy, gdy w nieszczęściu bliski jest osobie, którą kocha”).

26 Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka (dalej jako PL-Wu), sygn. Rps nr inw. 170 (17 X 1645), fol. 278r, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/678276/display/JPEG>, dostęp 4 października 2024.

27 Por.: Publius Ovidius Naso, *Metamorphoses* II, 56. W paru innych sztambuchach pojawia się też pojedynczo dewiza „Christum summum bonum habeo” („Chrystus jest mi największym dobrem”, zob. przyp. 25) oraz „Invidiam quaero” („Szukam zazdrości”, zob. przyp. 30).

28 M.in. w sztambuchu Gottfrieda Grafa, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (dalej jako H-Bn), sygn. Oct. Lat. 132 (9 IV 1647), fol. 168r.

29 Karty tej obecnie sztambuch ten nie zawiera. Informację tę przytaczam za VSB, t. 1, s. 41, gdzie przy nazwisku Bremera zapisano także: „1644 Sept. 24 (mit Ansicht des Rathhauses u. Marktplatzes zu Wittenberg)”.

30 PL-WRu OR, sygn. Akc. 1949/1025, fol. 551r (4 V 1646).

31 SCB, s. 885 (7 V 1646): „...jamjam abitum molienti, cum voto omnigena felicitatis, haec relictum ibat...” („...już gdy miałem wyjechać, pragnąc wszelkiego szczęścia, to pozostawiam...”).

32 KSN, k. C₄^v.

33 Ibid., k. D₁^{r-v}.

poświęconą filologicznej egzegezie perykopy z *Pieśni nad Pieśniami* (3,1–5), którą opracował pod kierunkiem orientalisty Andreea Sennerta (1606–89)³⁴. W swojej mowie Köler wspomina o jeszcze jednej dyspucie z udziałem Bremera, przygotowanej we współpracy z Johannem Notnagelą a poświęconej astronomicznym obliczeniom położenia ekliptyki³⁵; druk ten jednak nie zachował się do naszych czasów. Wszyscy trzej promotorzy wpisali się Bremerowi do sztabu – pierwsi dwaj umieścili swe dedykacje w dniu wspomnianej dysputy filologicznej (Wendler zanotował pouczający cytat z listów Seneki³⁶, Sennert – hebrajsko-łacińskie motto z *Księgi Przysłów*³⁷); uzyskany parę miesięcy później podpis Notnagela wygląda z kolei na objaśnienie ówczesnej sytuacji politycznej Europy, bardzo już zmęczonej wojną trzydziestoletnią³⁸.

Kluczowym elementem wykształcenia akademickiego w Wittenberdze była oczywiście teologia; wśród nauczycieli Bremera w tej materii Köler wymienił [Wilhelma] Lysera (1592–1649), [Paula] Röbera (1587–1651), [Johannesa] Hülsemanna (1602–61) i [Johannesa] Frimela (1606–60)³⁹; do naszych czasów zachowała się dedykacja tylko tego ostatniego, teologa i hebraisty (pochodzącego zresztą z Wrocławia)⁴⁰, wpisy Lysera i Röbera są obecnie niezachowane⁴¹. Wśród teologów znanych Bremerowi byli jednak także i młodszy wykładowcy: Christian Bilefeldt (1619–95); Jacob Clauder (1617–69) i Friedrich Holzmann (1621–76)⁴². Przybyły z Hamburga student związany był jednak przede wszystkim z Collegium Philosophicum: wśród jego nauczycieli Köler wymienia [Johannesa] Scharffa (1595–1660), [Augusta] Buchnera (1591–1661), [Reinholda] Franckenbergera (1585–1664), [Johannesa] Ostermanna (1611–68), [Nicolausa] Pompeiusa (1591–1659)⁴³ i wspomnianego wyżej Sperlinga, który swemu konwiktorowi dedykował myśl z listu Seneki⁴⁴. Cytat z tego samego źródła zanotował

34 *Exercitatio Philologica, Ad Capitis III. Versicul. I, II, III, IV, & V. Cantici Cantorum, quam Divina favente gratia in incluta Wittebergensi Academia, sub praesidio viri Praeclarissimi atq(ue) Excellentissimi Dn. M. Andree Sennerti Linguar. Oriental. Professoris Publici eminentissimi, Dn. Praeceptoris, Fautoris & Promotoris sui, omni observantiae et obsequii cultu aeternum devenerandi, suspiciendi, Publico Eruditorum examini subiicit M. Christophorus Bremerus, Hamburgensis, A. & R. In Auditorio Maiori, ad d. 6. Mai. horis antemeridianis*, Wittenberg: Johann Röhrer, 1646, München, Bayerische Staatsbibliothek, sygn. 4 Diss. 2335/35.

35 KSN, k. D₁^r. Prawdopodobnie chodziło tu jednak o Christopha Notnagela, znanego w Wittenberdze matematyka i astronoma (1607–66).

36 SCB, s. 535 (6 V 1646): „Nulla servitus est turpior quam voluntaria” (Lucius Annaeus Seneca, *Epistolae morales*, 47,11, „Nie masz niewoli haniebniejszej, niżli dobrowolna”, za: Seneka, *Listy moralne*, s. 143).

37 Ibid., s. 523 (6 V 1646): וְשֹׁפֵר רֶמֶשׁ הוֹצֵם רֶמֶשׁ. Custodiens praeceptum custodit animam suam” („Kto zachowuje przykazania, zachowuje swe życie”, Prz 19,16).

38 Ibid., s. 513 (13 XII 1646): „Pacem da nobis Domine!” („Daj nam pokój, Panie!”).

39 KSN, k. C₄^v.

40 SCB, s. 565 (3 V 1646): „הַשֵּׁץ אֵינֶה: faciet ipse” („On sam będzie działał”, Ps 37,5).

41 O ich istnieniu zaświadcza jednak inwentarz VSB, odpowiednio: t. 2, s. 25 (22 XI 1646) i s. 115 (3 V 1646).

42 SCB, odpowiednio: s. 679 (5 V 1646), 709 (5 V 1646), 676 (6 V 1646).

43 Zob. przyp. 22. KSN, k. C₄^v. Wpisy SCB, odpowiednio: s. 439 (1646), 493 (16 XII 1646), 501 (7 V 1646), 519 (V 1646), 339 (7 V 1646).

44 SCB, s. 505 (2 V 1646): „Compositae mentis signum est, consistere prope et secum morari”, por. przyp. 23.

mu też ówczesny dziekan wydziału filozoficznego Johannes Meisner (1615–81)⁴⁵. Do sztambucha Bremera wpisał się nadto wittenberski medyk Marcus Banzer (1592–1664) oraz trzech prawnicy: Jeremias Reusner (1590–1652), Nicolaus Schaffshausen (1599–1657) i Gottfridt Schwab z Lwówka Śląskiego (Löwenberg, 1615–59)⁴⁶. Jeśli Bremer rzeczywiście chodził na zajęcia do wszystkich nauczycieli, których wpisy widnieją w jego sztambuchu, opinia Kölera objaśniająca wszechstronny profil jego wykształcenia (które poza teologią i filozofią obejmowało nauki przyrodnicze, matematykę i języki klasyczne) wydaje się wiarygodna⁴⁷. Odnotujemy tu jednak, że w badanych dotąd źródłach nie ma ani jednej wzmianki na temat muzycznego profilu wykształcenia przyszłego wrocławskiego kantora.

Doświadczenia związane z praktyką muzyczną i teorią sztuki dźwięku stanowiły jednak domyślny element ówczesnego programu edukacji – zarówno w gimnazjach łacińskich, jak i na uniwersytetach⁴⁸ – i nie wymagały dodatkowego komentarza, gdyż były dla odbiorców tych tekstów oczywiste. Nie spotykamy ich także wśród przeszło dwudziestu wpisów kolegów Bremera z czasów jego wittenberskich studiów, którzy w pierwszych dniach maja 1646 r. dedykowali mu rozmaite sentencje. Dobrane przez nich cytaty z autorów biblijnych bądź antycznych opatrywali oni deklaracjami dozgonnej przyjaźni i pamięci, a także wyrazami uznania wobec świeżo wypromowanego magistra zwyczajowo podanymi w konwencjonalnych formułach. Niektórzy z nich byli zapewne współlokatorami Bremera w tym samym konwikcie, bo w swoich wpisach określali go mianem „contubernalis”⁴⁹. Dedykacje jego kolegów – wpisane przez studentów pochodzących m.in. z Brunszwiku (Braunschweig), Drezna (Dresden), Halberstadt, Hamburga, Jawora (Jauer), Jeny, Lubeki (Lübeck), Lüneburga, Lwówka Śląskiego, Magdeburga, Oldenburga i Wrocławia⁵⁰, służyły za pożegnalny *propemptikon*: autorzy niektórych wpisów zwracają uwagę na bliskie rozstanie przyjaciół i wyjazd Bremera z Wittenbergi⁵¹.

45 Ibid., s. 539 (V 1646): „Duc me parens celsique dominator poli. Quocunque placuit: nulla parenti mora est: Assum impiger: fac nolle, comitabor gemens” (Lucius Aennaes Seneca, *Epistolae morales ad Lucilium*, 107,11: „Prowadź mię, ojczy i niebios wysokich władco i panie, | Dokąd ci się tylko podoba. Bez zwłoki najmniejszej | Ulegnę i słuchał cię będę i chętnie twe spełnię rozkazy. | Choćby się nawet nie chciało, jęcząc podążę za tobą”, Seneka, *Listy moralne*, s. 506).

46 SCB, odpowiednio: s. 279 (1646), 235 (6 V 1646), 457 (7 V 1646), 251 (7 V 1646).

47 KSN, k. D₁^r.

48 Nan Cooke Carpenter, *Music in the Medieval and Renaissance Universities*, New York 1972, s. 254–56; Marie Schlüter, *Musikgeschichte Wittenbergs im 16. Jahrhundert*, Göttingen 2010 (= Abhandlungen zur Musikgeschichte 18), s. 86.

49 Np. Johannes Hannke – SCB, s. 747 (4 V 1646) i Gottfried Krompigel – SCB, s. 889 (4 V 1646).

50 Poza wspomnianymi już braćmi Maior (zob. przyp. 24 i 31) Bremer poznał w Wittenberdze jeszcze paru innych studentów ze Śląska: pochodzącego z Jawora Friedricha Georgi (studenta *Almae Leucoreae* od 1 X 1642) – SCB, s. 825 (6 V 1646) i Davida Rathmanna z Lwówka Śląskiego (immatrikulowanego w Wittenberdze 24 VII 1643) – SCB, s. 896 (b.d.).

51 Np. Conradus Cleve – SCB, s. 841 (4 V 1646): „Praestantissimo et doctissimo d(omi)n(o) m(agistro) Christophoro Bremero iam iam abituri divinam gratiam et perennantem felicitatem adprecatus...”

Nastąpił on prawdopodobnie 7 V 1646 r., bo dwa dni później Bremer był już w Herzbergu – mieście położonym 50 km na południowy wschód od jego uczelni. Tego dnia do sztabmucha wpisał mu się tamtejszy pastor Christian Parnemann (1625–88) i superintendent Georg Thaut (1609–71), a także superintendent Matthaeus Gilbertus z nieodległej Bad Liebenwerda⁵². Możliwe więc, że 9 V Bremer dotarł do tej właśnie miejscowości; tym bardziej, że była ona na dalszej jego drodze. Ta wiodła przez Löbau, gdzie 15 V spotkał się z pastorem Heinrichem Clarusem, i Budziszyn (Bautzen), gdzie tydzień później wpisał mu się Johannes Heinricus Gronemann⁵³. 23 V Bremer był już w Zgorzelcu (Görlitz) i zdobył podpisy pastora Christophä Lichtnera (1592–1653) i Davida Vechnera (1594–1659)⁵⁴; tego samego dnia sentencję Scaligera zanotował mu Johannes Herr, pastor parafii w Lubaniu (Lauban); przypuszczalnie dotarł więc wtedy również do tego miasta⁵⁵. 24 V Bremer był w Lwówku Śląskim, gdzie poznał tamtejszego syndyka Melchiora Kleina⁵⁶, a dzień później zdobył wpisy trzech pastorów: nieodległej Soboty (Zobten) – Johanna Rathmanna oraz położonych pod Złotoryją (Goldberg) Rokitnicy (Röchlitz) – Gottfrieda Iugelta i Sichowa (Seichau) – Caspara Walthera⁵⁷; bawił więc pewnie wówczas w którejś z tych miejscowości. Wpisy wymienionych przedstawicieli administracji kościelnej i miejskiej Brandenburgii, Łużyc i Śląska mieszczą konwencjonalne sentencje moralne i nie zawierają bliższych danych na temat okoliczności podróży Bremera.

Jego dalsze itinerarium również nie znajduje dokumentacji w sztabmuchu, z mowy Kölera wiemy jednak, że Bremer przyjechał do Wrocławia w niedzielę Przenajświętszej Trójcy 1646 r.⁵⁸, czyli trzy dni po poświadczonym wyżej pobycie w okolicach Złotoryi (ok. 90 km od Wrocławia). Informację tę potwierdzają kalendarze Eliasa Maiora st., który 18 VI zapisał, że tego dnia Bremer – od trzech tygodni mieszkający w jego domu – przeprowadził się na rok do konwiktów prowadzonego przez Elisabeth Feldner, a w dniu swoich urodzin objął tam stanowisko nauczycielskie⁵⁹.

(„Najznakomitszemu i najbardziej uczonemu panu magistrowi Christopherowi Bremerowi, który wkrótce wyjeżdża: modłę się o łaskę Bożą i wiecznie sprzyjające szczęście...”); Andreas zur Horst – SCB, s. 836 (7 V 1646): „Wittebergae discessuro” („Opuszczającemu Wittenbergę”).

52 SCB, odpowiednio: s. 729, 577, 663.

53 SCB, odpowiednio: s. 853, 864.

54 SCB, odpowiednio: s. 721, 771.

55 SCB, s. 661: „Nihil beatius, quam scire, nihil dignius quam docere, nihil propius verae felicitati quam discere...” (*Exercitatio Philologica* 216: „Nic bardziej błogosławionego niż wiedza, nic bliższego prawdziwej szczęśliwości niż nauka...”).

56 SCB, s. 899.

57 SCB, odpowiednio: s. 669, 847 i 911; por. Sigismund Justus Ehrhard, *Evangelische Kirchen- und Prediger-Geschichte der Stadt und des Fürstenthums Lignitz*, Lignitz 1789, odpowiednio: s. 526–27, 231, 326.

58 W roku 1646 wypadła ona 24 V; podana na marginesie data „27 Maji 1652” wydaje się w tym kontekście błędna.

59 PL-WRu, OR, sygn. R 2345, fol. 86v (18 VI 1646): „D(omi)n(us) Christophorus Bremerus Hamburgensis, s(an)ctae theol(ogiae) studiosus, cum tres septimanas mecum vixisset, ad viduam Feldnerianam, liberos illius privatim informaturus, se recepit, die hoc suo natali vicesimo sexto” („Pan Christophorus

O wydarzeniu tym wspomina również Köler, błędnie jednak podając datę przybycia Bremera do Wrocławia; myli się też w dacie powołania go na opiekuna konwiktu⁶⁰. W swojej relacji przytacza jednak objaśnienia motywacji, którą kierował się młody absolwent z Wittenbergi: decyzję o udaniu się do Wrocławia miał on podjąć w trakcie swych studiów, a w kręgu Eliasa Maiora st. znalazł się za pośrednictwem jego synów poznanych w Wittenberdze. Köler zauważa też, że obecność Bremera w domu Feldnerów okazała się znacząca w perspektywie jego dalszych losów: sześć lat później podróżnik z Hamburga ożenił się z córką swej dawnej gospodyni, noszącą imię matki⁶¹. Od początku pobytu Bremera we Wrocławiu jego nazwisko często powtarza się w kalendarzach Maiora: wedle wzmianek elżbietańskiego scholarchy był on jednym z gości farmaceuty Jacoba Krausego, którzy zabawiali się *orbiculis aeneis* przy stole w jego ogrodzie⁶². Kilka dni później Maior zaprosił Bremera na kolację do siebie; jego gośćmi byli wtedy Ambroży Profius i Daniel Sartorius (1612–71) – współpracujący z elżbietańskim organistą nauczyciel i kolekcjoner muzyki włoskiej⁶³. Podobne spotkania miały miejsce w domu wrocławskiego scholarchy także w następnych miesiącach tego roku⁶⁴, co potwierdza, że czas ten Bremer spędził we Wrocławiu. Po zakończeniu pobytu u Feldnerów Bremer przeniósł się do domu doktora teologii Christopha Schlegela (1612–78) piastującego wówczas urząd pastora tamtejszego kościoła św. Bernardyna⁶⁵.

8 X 1646 r. Bremer był jednak ponownie w Wittenberdze, gdzie wpisał się do wzmiankowanego sztambucha Esaiasa Maiora⁶⁶; pobyt w tym mieście poświadczają

Bremer z Hamburga, student świętej teologii, po trzech tygodniach mieszkania u mnie przeniósł się na pensję do wdowy Feldnerowej, z zamiarem prywatnego kształcenia jej dzieci, w dniu swoich 26. urodzin (sic!)").

60 KSN, k. D₁^v dla tych wydarzeń podaje odpowiednio daty: 27 V 1652 r. i 18 V 1646 roku. Dalej zaś pisze: „Nam eo Wittebergam studiorum et honorum promam, et domum Feldneriam, tuae spei et curae veterem nutricem et matrem, ingressus es, in quibus primum fati praeludentis omen, et vitae conjugalis occasione animadvertisti” („Tak więc udałeś się do Wittenbergi, miasta studiów i zaszczytów, a także do domu Feldnerów, do dawnej Twojej opiekunki i matki Twojej nadziei, gdzie po raz pierwszy dostrzegłeś zapowiedź losu i szansę na życie małżeńskie”).

61 Por. przyp. 196.

62 PL-WRu OR, sygn. R 2345, fol. 81r (7 VI 1646).

63 PL-WRu OR, sygn. R 2345, fol. 86r (17 VI 1646): „Coenabat apud me d(omi)n(us) Ambr(osius) Profe, d(omi)n(us) m(agister) Christoph Bremer, d(omi)n(us) Casper Seyfert. Post coenam accessere est duo studiosi, d(omi)n(us) Daniel Sartorius, et d(omi)n(us) N. N. apud d(omi)n(um) Götz vivens.” („Pan Ambrosius Profe, pan magister Christoph Bremer i pan Casper Seyfert zjedli ze mną obiad. Po obiedzie odwiedziło mnie dwóch uczniów: pan Daniel Sartorius i pan N.N., który mieszka u pana Götz”).

64 M.in. PL-WRu OR, sygn. R 2345, fol. 100r (15 VII 1646; tego dnia u Maiora gościł również pastor z Koszyc Balthasar Rohrmann i Carolus Rhenisch, którzy przyszli, aby się pożegnać z rektorem dzień przed swoim wyjazdem na Węgry), fol. 103v (22 VII 1646, z okazji imienin Maiora; tym razem wśród jego gości był m.in. Christoph Schlegel, Johann Kurtzmann, Paul Neander i kantor Johann Balthasar Carg), fol. 168v (29 XI 1646).

65 Sigismund Justus Ehrhard, *Presbyterologie des evangelischen Schlesiens*, t. 1, Breslau, Namslawer Kreis, Liegnitz 1780 (dalej jako PES I), s. 241, 381–384. PL-WRu OR, sygn. R 2346, fol. 86r (18 VI 1647).

66 Por. przyp. 25.

także wpisy w jego własnym sztambuchu datowane na listopad i grudzień tego roku, które zamieścili: ówczesny rektor Jacob Martini (1570–1649)⁶⁷, wspomniany wyżej Christoph Notnagel⁶⁸, medyk Conrad Victor Schneider (1614–80)⁶⁹ i dwóch profesorów prawa: Christoph Wacke (1596–1659) i Augustin Strauch (1612–74)⁷⁰. Nie wiemy, co tym razem robił Bremer w Wittenberdze; kolejne trzy miesiące jego życia również nie znajdują dokumentacji w żadnym z komentowanych tu źródeł. 9 IV 1647 r. pojawia się on ponownie we Wrocławiu, gdzie wpisuje się do sztambucha pochodzącego z węgierskiego Sopronu (Ödenburg) Gottfrieda Grafa, który w tym czasie przebywał nad Odrą i uzyskał wpisy wielu tamtejszych nauczycieli i eklezjastyków⁷¹. Kilka tygodni później Bremer ponownie gościł u Maiora; zaproszony był wtedy także Profius⁷²; obydwaj byli zresztą uczestnikami obchodzonych w liczniejszym gronie imienin rektora *Elisabetanum*⁷³. Śladem bezpośredniego kontaktu Bremera z Profiusem jest zaś datowany nieco wcześniej wpis elżbietańskiego organisty do omawianego sztambucha, zawierający strofę pieśni Nikolausa Selneckera (1530–92)⁷⁴, znanej m.in. z pięciogłosowego opracowania z partesów Simona Lyry – poprzedniego kantora tej świątyni⁷⁵. Kontaktów Bremera z przedstawicielami wrocławskiej kultury muzycznej było więcej: 13 IX 1647 r. uzyskał on wpis Matthaeusa Apellesa von Löwenstern (1594–1648)⁷⁶, którego poznał prawdopodobnie za pośrednictwem Eliasa Maiora starszego. Miesiąc później do sztambucha wpisał mu się zaś Daniel Sartorius, który w swojej dedykacji wspomina o zbliżającym się wyjeździe Bremera z Wrocławia⁷⁷.

O wyjeździe tym wzmiankują także nauczyciele wrocławskich szkół, którzy jesienią tego roku wpisywali mu w sztambuchu złote myśli, np. profesor gimnazjum

67 VSB, t. 2, s. 33 (19 XI 1646).

68 Por. przyp. 38.

69 SCB, s. 293 (18 XII 1646).

70 Odpowiednio: SCB, s. 257 (11 XII 1646) i VSB, t. 2, s. 185 (17 XII 1646). 29 XI 1646 r. Bremer odnotowany jest jednak w *Schreibkalender* Maiora (PL-WRu OR, sygn. 2345, fol. 168v) jako jeden z jego gości; tego dnia musiał więc przebywać we Wrocławiu.

71 H-Bn, sygn. Oct. Lat. 132 (9 IV 1647), fol. 168r; por. przyp. 28. Zob.: Béla Szabó, „Egy őrvideki joghallgató, Gottfridus Graff 17. századi peregrinációja emlékkönyvi bejegyzései alapján”, w: *Studia in honorem István Sipta*, red. Nándor Birher et al., Budapest 2022, s. 363–64. Inwentarz tego rękopisu zob. http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=1583, dostęp 8 października 2024.

72 PL-WRu OR, sygn. R 2346, fol. 75r (26 V 1647): „Coenabat apud me d(omi)n(us) Ambrosius Profe, et Christoph Bremer” („Pan Ambrosius Profe i Christoph Bremer zjedli u mnie obiad”).

73 PL-WRu, OR, sygn. R 2346, fol. 103v (22 VII 1647).

74 SCB, s. 818 (4 VI 1646): „Geh deinen weg auff rechtem Steg | fahr fort und leid, trag keinen Neid, | bett, hoff auff Gott in aller Noth | sei still und traw, hab acht und schaw, | groß wunder wirstu sehen”.

75 D-B, sygn. Slg Bohn Ms. Mus. 15, nr 117. Ta anonimowa kompozycja jest odpisem utworu drukowanego w zbiorze *Cantilenae latinae et germanicae 4 et 5 vocum in salutiferum Iesu Christi Domini Nostri Natalem...*, Wittenberg: Matthaeus Welack, 1591, PL-WRu, Gabinet Zbiorów Muzycznych, sygn. 50211 Muz.

76 SCB, s. 225 (13 IX 1647). Nieczytelną dziś datę i miejsce podaje VSB, t. 2, s. 21.

77 SCB, s. 783 (11 X 1647), zob.: Tomasz Jeż, *Danielis Sartorii Musicalia Wratislaviensia*, Warszawa 2017 (= *Fontes Musicae in Polonia A/I*), s. 23–26.

św. Marii Magdaleny Valentin Kleinwechter (1607–61), który swój wpis opatrzył życzeniami udanej podróży i poetycką parodią dewizy posiadacza sztambucha⁷⁸. O wyjeździe Bremera z Wrocławia wspomina również inny nauczyciel tego gimnazjum Johannes Gebhard (1611–81), diakon kościoła św. Marii Magdaleny Christoph Albinus (1601–52), nauczyciel gimnazjum św. Elżbiety Johannes Fechner (1604–86) i miejski medyk Franz Adam Kess (zm. 1689)⁷⁹. W tej grupie nie mogło oczywiście zabraknąć Eliasa Maiora st., który dedykowaną Bremerowi myśl Justusa Lipsiusa opatrzył życzeniami pomyślnej drogi⁸⁰, Christopha Kölera, który w swej dedykacji ujawnił, że Bremer towarzyszyć będzie wysyłanemu na Węgry Christophowi Schlegelowi⁸¹, i oczywiście samego Schlegela, który pochwalił się swoją nominacją na stanowisko głównego pastora kościoła w Lewoczy (Levoča / Leutschau / Lőcse), nie czyniąc jednak aluzji do wyjazdu Bremera⁸². Decyzja o wyjeździe tego ostatniego na Węgry została więc przypuszczalnie podjęta dopiero w październiku, co jednak nie znajduje potwierdzenia w innych źródłach⁸³. W kalendarzach Maiora udokumentowane są jedynie liczne jego spotkania ze Schlegelem⁸⁴; jeśli odbywały się one u Apellesa von Löwenstern, często rozbrzmiewała tam *suavis musica*⁸⁵; na jednym z takich spotkań odnotowany jest zresztą Christoph Bremer⁸⁶.

Pomysł podróży Bremera na Węgry można uznać za zastanawiający: jeśli wyjazd ten miał służyć młodemu nauczycielowi za kolejne jego *Wanderjahre*, osobiwa zdaje się przede wszystkim jego destynacja. Podróż na Spisz mogła oczywiście wynikać z licznych kontaktów tamtejszych środowisk ewangelickich z ośrodkami śląskimi, obejmujących nie tylko personel administracji kościelnej, lecz także nauczycieli

78 HVE, s. 74; SCB, s. 643 (20 IX 1647). W układanie anagramów z Owidiuszowej dewizy Bremera bawił się także Johannes Kurzmann, archidiakon kościoła św. Marii Magdaleny we Wrocławiu – EWV, s. 72; SCB, s. 473 (16 X 1647): „Mortalia Contemno Bona | Me Christus Beat. | Meum Charum Bonum” („Gardzę dobrami śmiertelnymi | Niech Chrystus mnie błogosławi. | Moje drogie dobro”).

79 SCB, odpowiednio: s. 705 (1647), 657 (19 X 1647), 671 (20 X 1647), 806 (21 X 1647).

80 *Epistolarum selectarum centuria* I, 22; SCB, s. 597 (19 X 1647).

81 SCB, s. 629 (19 X 1647): „Eruditissimo juveni m(agistro) Christoph(oro) Bremer(o) s(acro)s(anctae) theol(ogiae) studiosis, cum summo theologo d(omi)n(o) Christoph(oro) Schlegelio in Hungariam abiturienti, precor benignos viales angelos, et memoriam sui commando” („Najbardziej uczonemu młodzieńcowi, magistrowi Christophowi Bremerowi, studentowi świętej teologii, który wyjeżdża na Węgry z wielkim teologiem, doktorem Christophem Schlegelem: modłę się, aby prowadziły ich życzliwe anioły chroniące podróżnych i polecam się jego pamięci”).

82 SCB, s. 303 (27 IX 1637).

83 Z omawianego czasu pochodzą także wpisy pastora kościoła św. Marii Magdaleny Michaela Hermanna (1693–69) – SCB, s. 447 (7 X 1647), sekretarza wrocławskiej Rady Miejskiej Chrystosoma Schultza (1606–64) – SCB, s. 605 (20 X 1647), legnickiego teologa i kabalisty Hilariusza Prache (1614–79) – SCB, s. 809 (21 X [1647]) i diakona kościoła św. Bernardyna Johanna Teutschmanna (1582–1655) – SCB, s. 647 (22 X 1647), które do rekonstrukcji biogramu Bremera nie wnoszą nowych danych.

84 PL-WRu OR, sygn. R 2346, fol. 129r (11 IX 1647); fol. 135r (23 IX 1647).

85 Ibid., fol. 142r (7 X 1647).

86 Ibid., fol. 147 (16 X 1647).

i muzyków⁸⁷. Wyprawy na Węgry nie objaśnia też komentowana tu relacja Kölera, który tylko wzmiankuje o powołaniu Bremera do pracy w Lewoczy (na nieokreślonym bliżej stanowisku) na okres jednego roku⁸⁸. Jego pobyt na Spiszu został jednak przerwany przez kolejną podróż – do Siedmiogrodu – i w zachowanych źródłach nie mamy potwierdzenia, aby Bremer faktycznie przebywał cały rok w spiskiej stolicy. Jest to jednak niewykluczone, jeśli przyjmiemy, że jego sztambuch był używany przede wszystkim w czasie podróży bądź bezpośrednio przed jej rozpoczęciem; gdy jego właściciel doświadczał stabilizacji, tracił potrzebę zapewniania pamiętniczka kolejnymi wpisami.

Prawidłowość tę potwierdzają również kolejne etapy życia Bremera, który 23 X 1647 r. razem z Schlegelem rozpoczął swoją podróż na Spisz. Wyruszył z nimi także nauczyciel wrocławskiego gimnazjum św. Elżbiety Georg Kriskhe (1609–75)⁸⁹, który 11 X 1647 r. otrzymał powołanie na posadę rektora gimnazjum w Lewoczy; podróżników do bram Wrocławia odprowadzał w imieniu zajętego pilnymi obowiązkami Eliasa Maiora st. Apelles von Löwenstern⁹⁰. Dzień później dotarli oni do Brzegu (Brieg), o czym świadczą wpisy w sztambuchu hamburskiego podróżnika: pastora brzeskiej fary Johanna Letscha (1603–48)⁹¹, archidiacona Heinricha Adolphiego (1597–1648)⁹² i diakona Johanna Baptisty Schwopa (1605–71)⁹³. 28 X 1647 r. Bremer gościł w Raciborzu (Ratibor) u tamtejszego notariusza Nicolausa Kalusa⁹⁴, a dwa dni później był już w Cieszynie (Teschen / Těšín), gdzie poznał pastora tamtejszego zboru Matthiasa Servetiusa i radcę dworu księżnej Elżbiety Lukrecji (1625–53), Johanna Arnolda von Arnsdorf⁹⁵.

87 Janka Petöczová, *Hudba ako kultúrny fenomén v dejinách Spiša. Raný novovek*, Bratislava 2014, s. 25; Katarzyna Spurgjasz, „Bregenses Silesii: New Discoveries about the Plotz Family History”, *Musicologica Slovaca* 13 (2022) nr 1, s. 141–47.

88 KSN, k. D¹: „Eodem die et hora, fatis ita volentibus, in perquam reverendi et summi theologi(ae) doctor(is) Christoph(ori) Schlegelii contubernium allectus, ut juventuti, ejus matre Magdalena Tilesia, optima matronae, praeesses. Quam Spartam honorificam nactus, paullo post cum eodem patrono domestico, convasatis rebus omnibus, in Pannoniae Superioris oppidum celebre Leutschoviam, quo legitime vocatus erat, concessisti, apud quem per integrum annum, laudata statione defungens, commoratus es” („Tego samego dnia i o tej samej godzinie, z woli losu trafiłeś do konwiktu najczcigodniejszego i najznakomitszego teologa, doktora Christopha Schlegela, aby przewodzić młodzieży powierzonej opiece jego matki Magdalenie Tilesius, najlepszej matrony. Zdobyłeś tę czcigodną Spartę, a nieco później, wraz z tymże patronem domu, spakowałeś cały swój dobytek i wyruszyłeś do słynnego miasta Lewoczy na Górnych Węgrzech, do którego zostałeś oficjalnie zawezwany i gdzie pozostałeś przez cały rok, pełniąc czcigodną funkcję”).

89 HVE, s. 31, 33, 74.

90 PL-WRu OR, sygn. R 2346, fol. 150r (23 X 1647).

91 Sigismund Justus Ehrhard, *Presbyterologie des evangelischen Schlesiens*, t. 2, *Brieg*, Liegnitz 1782 (dalej jako PES II), s. 92–94; SCB, s. 569 (24 X 1647).

92 PES II, s. 99–100; SCB, s. 637 (24 X 1647).

93 PES II, s. 94–95; SCB, s. 687 (24 X 1647).

94 SCB, s. 886.

95 SCB, odpowiednio: s. 583 (30 X 1647), Akc. 1956/13, t. I, s. 11 (29 X 1647). Wspólną podróż Bremera ze Schlegelem potwierdza także PL-WRu OR, sygn. R 2346, fol. 153r (29 X 1647), dokumentująca ich obecność tego dnia w Cieszynie.

Na Spisz Bremer dotarł nie później niż 18 XII, gdy do jego sztambucha wpisał się węgierski szlachcic János Máriási de Marcusfalva⁹⁶. W kolejnych miesiącach podróżnik przebywał głównie w Lewoczy, co potwierdza dedykacja czynnego tam kupca Sebastiana Zacherla⁹⁷, a także Friedricha Jobsta von Sittau, podpisanego jako „Gentilhomme Hongrois”⁹⁸. Bremer miał okazję poznać reprezentantów tamtejszej arystokracji, m.in. Boldizsára Horváth-Stansith de Gradecz st.⁹⁹, rezydującego na zamku w Strážkach (Nähre / Sztráska) oraz przebywających w Lewoczy młodocianego Mihály’ego Apafiego de Apanagyfalva, szeklerskiego księcia Siedmiogrodu (1632–90)¹⁰⁰ i barona György’ego Kapy’ego de Kapivár (ok. 1634–78)¹⁰¹. Dzień później do sztambucha wpisał mu się János Veresegyházi Szentyel¹⁰² – nauczyciel obu tych nobilów, który Bremerowi zadeedykował motto opatrzone komentarzem do jego planów podróży do Siedmiogrodu: „Transylvaniam meditantii” („myślącemu o Transylwanii”)¹⁰³.

O zbliżającej się podróży Bremera do Siedmiogrodu poinformowani byli także i inni autorzy wpisów utrwalonych w jego sztambuchu w ostatnich tygodniach czerwca 1648 r.: aptekarz Jonas Spilenberger¹⁰⁴, asesor sądowy Matthias Gosnovicer st. (1613–69)¹⁰⁵ i wspomniany rektor lewoczańskiego gimnazjum Georg Krischke, z którym Bremer spędził parę tygodni wspólnej podróży¹⁰⁶. O wyprawie do Transylwanii pisali też reprezentanci miejscowego zboru – archidiakon Michael Krautenfleisch (zm. 1649)¹⁰⁷, kaznodzieja słowacki Johannes Clyschius (zm. 1669)¹⁰⁸ i diakon Franciscus Németh (1599–1667)¹⁰⁹, zgodnie polecając podróżnika Boskiej Opatrzności

96 SCB, s. 321; por.: Gedeon Borsa, János Heltai, *Régi magyarországi nyomtatványok = Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum*, Budapest 1971 (dalej jako RMN), t. 3, nr 1898. Kilka dni później analogiczne potwierdzenie przybycia Christopha Schlegela notuje w swoim kalendarzu Maior: PL-WRu OR, sygn. 2346, fol. 280r (22 XII 1647). Nieocenioną pomocą w identyfikacji węgierskich eklezjastyków jest katalog: Zoltán Csepregi, *Pastores evangelico-lutherani in Hungaria. Pars prosopographica*, t. 2, *A synodo Solnensi (1610) usque ad comitia Sempronienisa (1681)*, w tym cz. 2, *Hungaria septemprionalis (districtus bitsensis)*, Budapest 2019 (dalej jako PELH 2/2) i cz. 3, *Hungaria orientalis (districtus Pentapolitanus necnon ecclesiae Hungarico-lutheranae in Transylvania)*, Budapest 2021 (dalej jako PELH 2/3), oraz częściowy inwentarz zawartości sztambucha Bremera podany na stronie <http://iaa.bibl.u-zeged.hu/index.php>, dostęp 9 września 2024.

97 SCB, s. 352–53 (18 II 1648). András Péter Szabó, „Tobias Weiß poprádi evangélikus lelkész önéletírása”, *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 9 (2011), s. 165.

98 SCB, s. 329 (19 III 1648).

99 SCB, s. 317 (25 IV 1648), zob.: J. Petőczová, *Hudba ako kultúrny fenomén*, s. 184.

100 SCB, s. 325 (11 V 1648).

101 VSB, t. 1, s. 179 (11 V 1648).

102 RMN, t. 3, nr 2231.

103 SCB, s. 787 (12 V 1648).

104 SCB, s. 743 (16 VI 1648); por. RMN, t. 3, nr 2176, 2229.

105 SCN, s. 625 (20 VI 1648); por. RMN, t. 3, nr 3100. Zob.: András Péter Szabó, „David Genersich löcsei krónikája (1643–1658)”, *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 11 (2014), s. 51.

106 Por. przyp. 89; SCB, s. 620 (24 VI 1648).

107 SCB, s. 733 (22 VI 1648); por. PELH 2/3, s. 293.

108 SCB, s. 739 (23 VI 1648); por. PELH 2/3, s. 284.

109 SCB, s. 735 (23 VI 1648); por. PELH 2/3, s. 402.

oraz opiece aniołów i dedykując mu nawiązujące do tematu podróży wersety biblijne (Ps 62,8; Ps 121,7–8). Przed wyjazdem z Lewoczy Bremer odwiedził także Hioba Zabelera (1628–64)¹¹⁰, rektora gimnazjum w Sabinovie (Zeben / Kisszeben) Josepha Alaudę (1610–59)¹¹¹, naczelnika poczty w Lewoczy Johanna Söldnera¹¹² i intrologatora Simsona Meyera z westfalskiego Herfort, który zadedykował podróżnikowi strofę z Psalmu 30 w tłumaczeniu Lobwassera¹¹³.

Na marginesie swej mowy Köler podaje, że Bremer wyruszył do Siedmiogrodu 26 VI 1648 roku¹¹⁴. Datę tę potwierdza wpis w jego sztambuchu, który otrzymał dwa dni później od pastora zboru w Preszowie (Prešov / Preschau / Eperies), Martina Heinricha (zm. 1653)¹¹⁵. Motywem, który skłonił hamburskiego nauczyciela do dalszej podróży, była – według tego objaśnienia – chęć poznania krainy położonej w łuku Karpat, cieszącej się historią sięgającą czasów rzymskich¹¹⁶. Udający się tam Bremer miał kroczyć śladami Martina Opitza (wedle Kölera jego mistrza), który jakiś czas wcześniej na zaproszenie księcia Siedmiogrodu Gábora Bethlena (1580–1629) piastował przez rok stanowisko nauczyciela filozofii w Alba Iulia (Weissenburg / Gyulafehérvár). Za argument objaśniający zainteresowanie Bremera Transylwanią służy też komentowana przez Kölera aktualna sytuacja polityczno-kulturalna tego kraju budząca nieskrywaną fascynację wrocławskiego pisarza. Wspomniany przezeń Johann Heinrich Bisterfeld (1605–55) – niemiecki polimat zatrudniony jako profesor teologii i filozofii w tamtejszym Collegium Academicum – był zaś faktycznie jedną z osób, która w trakcie przeszło dwumiesięcznej wyprawy Bremera udzieliła mu gościny.

Itinerarium hamburskiego podróżnika dokumentuje precyzyjnie jego sztambuch. W połowie lipca 1648 r. trafił on do Mediaș (Mediasch / Medgyes), gdzie rektor tamtejszego gimnazjum Johann Gehn wpisał mu nawiązujący do statusu pielgrzy-

110 SCB, s. 867 (20 VI 1648); por. PELH 2/3, s. 667.

111 SCB, s. 619 (20 VI 1648); por.: J. Petőczová, *Hudba ako kultúrny fenomén*, s. 173, 183.

112 SCB, s. 330–31; por.: A. Szabó, „David Genersich”, s. 54.

113 SCB, s. 933: „Deß Abends mir oft wiederfährt, | daß trawrigkeit bey mit einkehrt, | deß Morgens, wenn ich auff thue stehn, | Mir frewd und wonn entgegen gehn”.

114 KSN, k. D₁^v.

115 SCB, s. 557 (28 VI 1648); por.: PELH 2/3, s. 223.

116 KSN, k. D₁^{v-1}: „Antequam vero in Silesiam regrederere et hinc domuitionem adornares, in extremum propugnaculum et promontorium, olim Daciam, nunc a septem montibus vernacula lingua et Transilvania dictam, animi gratia digressus es, non tantum, ut eum visis omnibus urbibus et arcibus ac munimentis, ibi, vestigia veterum Romanarum coloniarum, et Decebali ejus gentis regis a Trajano imp(eratore) gloriosissimo debellati, ac monumenta veterum Romanorum [...] perlustrares” („Zanim powróciłeś na Śląsk i stamtąd wróciłeś do swoich posiadłości, udałeś się do owego odległego przedmurza, do kraju zwanego niegdyś Dacją, obecnie nazywanej w języku ojczystym od siedmiu gór [Siedmiogrodem oraz] Transylwanią, nie tylko po to, by zobaczyć wszystkie jej miasta, zamki i fortyfikacje, ale także, aby przyjrzeć się śladom starożytnych kolonii rzymskich i Decebala, króla tego narodu, pokonanego przez najwspanialszego cesarza Trajana, jak również zabytkom starożytnych Rzymian”).

ma cytat z listu Seneki¹¹⁷. Ostatni tydzień tego miesiąca przebywał w Braszowie (Braşov / Kronstadt / Brassó) – tam poznał pastora miejskiej fary Simona Albeliusa (1593–1654)¹¹⁸, rektora gimnazjum Petera Medera (1602–78)¹¹⁹ i miejskiego medyka Trostfrieda Hegenitiusa (zm. 1660), z którym rozmawiał o dziejach dawnej Dacji¹²⁰. Interlokutorami Bremera w Braszowie byli także: pastor Georg Dietrich (zm. 1651)¹²¹, Martin Lassel eklezjastyk w kościele św. Jana¹²², prawnik Michael Hermann (1602–60)¹²³ oraz Johann Vindisch (1605–72)¹²⁴, pastor z niedalekiej Rupei (Steinberg / Kőhalm). Poza spotkaniami z przedstawicielami administracji szkolnej i kościelnej miasta, Bremer miał też okazję podziwiać słynną bibliotekę założoną przez pioniera siedmiogrodzkiego humanizmu i reformacji, Johannesa Hontera (1498–1549)¹²⁵. Wedle relacji Kölera nasz podróżnik był też wtedy indagowany w sprawach ożenków, które oferowali mu odwiedzani przezeń gospodarze; propozycje te jednak odrzucał, wiedząc o tym, że jego powołanie rodzinne zrealizuje się we Wrocławiu¹²⁶. Czy anegdota ta miała faktyczny związek z życiem Bremera – nie wiemy; wyglądała jednak na pewno dobrze w mowie adresowanej parę lat później do nowożeńców.

Równie barwnym elementem opowieści Kölera jest relacja na temat ogromnego roju szarańczy, który przysłonił niebo w okolicach Sighişoary (Schässburg / Segesvár)¹²⁷.

117 SCB, s. 930 (14 VII 1648): „In peregratione vitam agentibus, hoc evenire solet ut multa hospicia habeant, nullas amicitias” (Lucius Annaeus Seneca, *Epistolae morales ad Lucilium*, 2,2: „Ludziom, którzy spędzają życie na podróżowaniu, przypada w udziale to, iż zawierają co niemiara związków gościnności, nie mają natomiast żadnych związków przyjaźni”, Seneka, *Listy moralne*, s. 9); por.: Ernst Wagner, *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, t. 1, *Von der Reformation bis zum Jahre 1700*, Köln etc. 1998 (= Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 22, 1), nr 1895.

118 SCB, s. 547 (24 VII 1648); por.: Andor Nagy, „Érvényesülési stratégiák a brassói szász tisztségviselők körében: Kapcsolatháló-elemzés és családrekonstrukció az alkalmi nyomatványok segítségével (1650–1750)”, Uniwersytet Karola Eszterházy’ego 2019 (praca doktorska), s. 120–121, 209.

119 SCB, s. 753 (29 VII 1648).

120 SCB, s. 699 (31 VII 1648); por.: A. Nagy, „Érvényesülési stratégiák”, s. 49, 213, 218, 224, 231.

121 SCB, s. 549 (31 VII 1648); por.: A. Nagy, „Érvényesülési stratégiák”, s. 315.

122 SCB, s. 754 (1 VIII 1648); por.: Miklós Szabó, Sándor Tonk, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged 1992 (= Fontes Rerum Scholasticarum 4), nr 1702; RMN, t. 3, nr 2701.

123 SCB, s. 543 (VIII 1648); por.: András Péter Szabó, „Adalékok az erdélyi szász peregrináció XVII. századi történetéhez. Martin Hermann levelei”, *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 5 (2007), s. 55–56.

124 SCB, s. 759 (6 VIII 1648); por.: J. Petőczová, *Hudba ako kultúrny fenomén*, s. 183; PELH 2/3, s. 658.

125 KSN, k. D₂^r.

126 KSN, k. D₂^v: „In eo etiam tractu, offendisti priscos Saxonas orthodoxos, qui variis modis oblatis ecclesiasticis et scholasticis functionibus, et conjugii lautioris conditionibus propositis, Te illic grata compede constringendi, persuadere conati sunt. Sed frustra: quippe dilatis et elusis eorum lautis pollicitationibus, Deo ita volente et disponente, Vratislaviam, alteram tuam patriam cogitasti” („W tym też regionie spotkałeś dawnych osadników saskich wyznania ewangelickiego, którzy różnymi sposobami oferując ci funkcje kościelne i szkolne oraz proponując warunki dostatniego małżeństwa, próbowali cię namówić, byś związał się tam kajdanami miłości. Lecz na próżno: skoro zwlekałeś i unikałeś ich pochlebnych próśb, Bóg tak chciał i tak pokierował, że w pamięci zachowałeś Wrocław, swoją drugą ojczyznę”).

127 KSN, k. D₂^r.

W mieście tym Bremer gościł dwukrotnie, za pierwszym razem spotykając się z notariuszem tamtejszej Rady Miejskiej Georgiem Krausem (1607–79)¹²⁸, za drugim zaś – z pastorem jednego z miejskich zborów, Bartholomaeusem Filkeniusem¹²⁹. Z Sighişoary Bremer zrobił kilkudniową wycieczkę do Biertanu (Birthälm / Berethalom), gdzie poznał urzędującego tam rektora gimnazjum Johannesa Sigismundiego¹³⁰, miejscowego superintendenta Christiana Bartha¹³¹ oraz diakona Martina Jeckela, który w sztabuchu zanotował mu nazwiska poprzedników swego hierarchy od czasu założenia w tym mieście ewangelickiej administracji kościelnej¹³². W drugiej połowie sierpnia Bremer udał się do Bistricy (Bistrița / Bistritz / Beszterce) i tam zdobył wpisy miejscowego pastora Georga Totschnera¹³³, archidiakona Gregora Fuhrmanna¹³⁴, rektora gimnazjum Matthiasa Rhenera¹³⁵, jednego z tamtejszych nauczycieli Joannesa Wernera¹³⁶, a także miejskiego notariusza Martina Behma¹³⁷. Kilka dni później był już w Alba Iulia, gdzie poznał się z Johannem Heinrichem Bisterfeldem¹³⁸, a następnie ruszył do Sybinu (Sibiu / Hermannstadt / Nagyszeben); tam do sztabucha wpisał mu się pastor Thomas Koch, proszący go o pozdrowienie Schlegela¹³⁹, i eklezjastyk Johannes Reisner, który łacińską sentencję zaczerpniętą z pism Jeremiasa Drexela uzupełnił o cytaty w języku rumuńskim¹⁴⁰. Wedle relacji Kölera w tym czasie Bremer uczestniczył w weselu odbywającym się z udziałem ludności tureckiej i wołoskiej, przyglądając się z zainteresowaniem ich zwyczajom – m.in. tańcom¹⁴¹. Śladem etnograficznych zainteresowań podróżnika zdaje się też portret kobiety w stroju ludowym, który umieścił przy swoim wpisie Johann Herrmann¹⁴². Przed wyjazdem z Sybinu zdobył jeszcze wpis Alberta Huttera¹⁴³, a następnie ruszył z powrotem na Spisz.

128 SCB, s. 760–61 (12 VIII 1648); por.: RMN, t. IV, nr 3082, 3181.

129 SCB, s. 915 (17 VIII 1648); por.: E. Wagner, *Die Pfarrer und Lehrer*, nr 1723.

130 SCB, s. 900 (b.d.).

131 SCB, s. 271 (15 VIII 1648). O spotkaniu z nim wspomina także Köler, KSN, k. D₂^r.

132 SCB, s. 919 (15 VIII 1648).

133 SCB, s. 762 (31 VIII 1648); por.: E. Wagner, *Die Pfarrer und Lehrer*, nr 3397.

134 SCB, s. 819 (1 IX 1648).

135 SCB, s. 784 (31 VIII 1648); por.: M. Szabó, S. Tonk, *Erdélyiek egyetemjárása*, nr 1843.

136 SCB, s. 820 (1 IX 1648); por.: E. Wagner, *Die Pfarrer und Lehrer*, nr 3576.

137 SCB, s. 820 (1 IX 1648); por.: M. Szabó, S. Tonk, *Erdélyiek egyetemjárása*, nr 1703.

138 VSB, t. I, s. 31 (10 IX 1648); por. przyp. 116.

139 SCB, s. 610 (13 IX 1648); E. Wagner, *Die Pfarrer und Lehrer*, nr 2378.

140 SCB, s. 665 (15 IX 1648); RMN, t. 3, nr 2343, 2499.

141 KSN, k. D₂^{r-v}: „Coronae etiam nuptiis interfuiſti, quibus etiam Turci Walachi interfuerant; quorum ultimi priscos Romanorum ritus, linguam, et saltationum genera ex parte repraesentarunt, quarum concionandi, baptizandi et sepeliendi ritualia spectasti, qui seros se Romanorum posteros et nepotes appellari volunt” („Byłeś także w Kronstadt na weselu, w którym uczestniczyli również Turcy i Wołosi. Zwyczaje, język i tańce tych drugih podobne były po części starożytnym obrzędowi rzymskim. Widziałeś też nabożeństwa, chrzty i pogrzeby owych Wołochów, którzy chcą siebie nazywać potomkami i wnukami Rzymian”).

142 SCB, s. 951 (15 IX 1648).

143 SCB, s. 904 (17 IX 1648); E. Wagner, *Die Pfarrer und Lehrer*, nr 27.

21 IX Bremer był w Klużu (Cluj-Napoca / Klausenburg / Kolozsvár), gdzie poznał pastora tamtejszego kościoła Davida Filkeniusa i mieszczanina Davida Weinberga, pochodzącego zresztą z Gdańska¹⁴⁴; prawdopodobnie również wtedy spotkał Jánoša Kemény'ego (1607–62), radcę na dworze książąt Siedmiogrodu¹⁴⁵. Następnie był w Oradei (Großwardein / Nagyvárad) i spotkał tam wybitnego wydawcę Ábraháma Kertésza Szenczi (zm. 1667); zwiedzał też prowadzoną przezeń oficynę¹⁴⁶. Pod koniec września przejeżdżał przez Tokaj, gdzie podziwiał położone nad Cisą winnice¹⁴⁷. W Koszycach (Košice / Kaschau / Kassa) widział się z pochodzącym z Wrocławia Balthasarem Rohrmannem mł. (1608–53), który gratulował mu powrotu z Transylwanii¹⁴⁸, a w pierwszych dniach października zjawił się ponownie w Lewoczy, gdzie Schlegel brał swój drugi ślub z Rosiną Gloger¹⁴⁹. Bremer przebywał na Spiszu około dwóch tygodni, co potwierdza wpis utrwalony w Spiskim Podgrodziu (Spišské Podhradie / Kirchdrauf / Szepesváralja) przez tamtejszego pastora Johanna Windischa (1605–72)¹⁵⁰ oraz dedykacja wpisana mu w Kieżmarku (Kežmarok / Käsmark / Késmárk) przez przełożonego zboru Johanna Serpiliusa (1596–1658), który układał anagramy z imienia i nazwiska adresata wpisu oraz jego dewizy¹⁵¹. Kilka dni później Bremer ruszył z powrotem na Śląsk: 2 XI był już w Ružomberku (Ružomberok / Rosenberg / Rózsahegy)¹⁵², a następnie przez Jabłonków (Jablunkov), Cieszyn i Racibórz wrócił do Wrocławia¹⁵³.

Wedle relacji Eliasa Maiora st. dotarł tam 10 XI 1648 r.¹⁵⁴ i kilkanaście dni później gościł u niego na kolacji, która – z uwagi na obecność aż czterech dziewcząt – być może służyła krystalizacji planów matrymonialnych młodego podróżnika¹⁵⁵. Wrocławski scholarcha wprowadzał jednak Bremera przede wszystkim w świat dydaktyki:

144 SCB, odpowiednio: s. 946 i 945.

145 VSB, t. 1, s. 181 (b.d.).

146 KSN, k. D₂^v; SCB, s. 717 (b.d.).

147 KSN, k. D₂^v.

148 KSN, k. D₂^v; SCB, s. 601 (28 IX 1648); PELH 22/3, s. 503; por. przyp. 64.

149 KSN, k. D₂^v (2 X 1648). Informację na temat ich wesela zanotował również Elias Maior, z pewnym opóźnieniem, zob.: PL-WRu OR, sygn. R 2347, fol. 161r (25 X 1648).

150 SCB, s. 573 (16 X 1648); zob.: J. Petőczová, *Hudba ako kultúrny fenomén*, s. 185; PELH 2/3, s. 658.

151 SCB, s. 553 (25 X 1648), zob.: J. Petőczová, *Hudba ako kultúrny fenomén*, s. 184; PELH 2/3, s. 550.

152 Wpisali mu się tam Georg Parschitius (zm. 1653) – SCB, s. 470, i Johannes Kutsera (zm. 1649) – SCB, s. 578. PELH 2/2, odpowiednio: s. 222 i 151.

153 KSN, k. D₂^v: „Ubi a vetere tuo hospito benignissimo Elia Majore, venerando tuo nestore, liberali vultu, manu et animo benigno exceptus es” („Tam zostałeś przyjęty przez swojego dawnego, najbardziej zacnego gospodarza, Eliasa Maiora, Twego czcigodnego nestora, [który powitał Cię] wielkodusznie, życzliwie i serdecznie”).

154 PL-WRu OR, sygn. R 2347, fol. 158r (10 XI 1648): „Ex Hungaria rediit d(omi)n(us) Christoph(or)us Bremerus” („Pan Christoph Bremer wrócił z Węgier”).

155 Ibid., fol. 165r (22 XI 1648): „Caenabat apud me virgines, Maria Elisabetha Weberin, Barbara Schaffin, Elisabetha N., apud d(omi)n(um) Anan(iam) Weberum vivens, et Maria Profia. Aderat et d(omi)n(us) m(agister) Christoph. Bremerus” („Jadły u mnie obiad panny: Maria Elisabetha Weberin, Barbara Schaffin, Elisabetha N., mieszkająca u pana doktora Ananiasa Webera oraz Maria Profe; pan magister Christoph Bremer również był obecny”).

26 XI zabrał go na spektakl teatralny o tematyce pitagorejskiej przygotowany przez Johanna Fechnera¹⁵⁶ i jego uczniów w elżbietańskim gimnazjum, po czym obydwaj zostali zaproszeni na kolację do sekretarza wrocławskiej Rady Miejskiej Chrysostoma Schulza¹⁵⁷. Najpierw jednak Bremer trafił na dwór Caspara von Waldaw und Lindenwiese do Łosiowa (Lossen) niedaleko Brzegu¹⁵⁸, gdzie przez rok służył jako guwerner dwóch jego synów, kształcąc ich „in pietate, litteris et scripturis”¹⁵⁹; z tego też czasu pochodzi wpis ich ojca utrwalony w jego sztambuchu¹⁶⁰. Pod koniec czerwca 1649 r. wrócił do Wrocławia, gdzie przez parę dni był goszczony w domu Maiora¹⁶¹, a następnie z polecenia Schulza zdobył posadę jako nauczyciel trzech synów Johanna von Haunolda (1573–1652) – wrocławskiego rajcy i członka miejskiej Zwierzchności Szkolnej. Przez kolejne parę lat przygotowywał ich do podjęcia studiów w *Academia Norica*, powierzając ich w końcu opiece norymberskiego profesora Nicolausa Rittershausena (1597–1670)¹⁶².

W tym czasie pobyt Bremera we Wrocławiu potwierdzają wzmianki w kalendarzach Maiora, który odnotowuje jego obecność na obiedzie w domu Haunolda¹⁶³, a także podczas spektakli teatralnych wystawianych przez uczniów gimnazjum św. Elżbiety¹⁶⁴ i św. Marii Magdaleny¹⁶⁵. Kontakty Bremera z personelem tej ostatniej szkoły dokumentuje również jego sztambuch, w którym widnieją wpisy jej rektora, Heinricha Klosego (1583–1651)¹⁶⁶, i jednego z jej nauczycieli, Davida Pigritiusa (1599–1665), który w swej dedykacji jeszcze raz objaśnia życiową dewizę Bremera¹⁶⁷. Wrocławski guwerner kontaktował się w tym czasie także z przybyszami z Siedmiogrodu, którzy pozostawiali w jego sztambuchu ślady swojej obecności nad Odrą; tak uczynił pochodzący z miejscowości Felmer (Felmern / Felmér) Georg Figulus, który

156 HVE, s. 30, 32, 72; por. przyp. 79.

157 PL-WRu OR, sygn. R 2347, fol. 167r (26 XI 1648); por. przyp. 83.

158 Roman Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej: Informator genealogiczno-heraldyczny*, Opole 2021, t. 12, U–Wiz, s. 146; PL-WRu OR, sygn. R 2347, fol. 170r (2 XII 1648): „D(omi)n(us) Chr(istophorus) Bremerus, p(er) tres iterim septimanas hospitio et virtu(te) gratis usus, abit in pagum Lose, praeceptoris officio apud d(omi)n(o) N. a Waldero functurus” („Pan Christoph Bremer, po raz kolejny korzystając przez trzy tygodnie z [mojej] łaskawej gościnności i opieki, udał się do Łosiowa, by pracować tam jako nauczyciel u pana von Waldaw”).

159 KSN, k. D₂^v; na marginesie Köler podaje datę „27 Jun. 1649”.

160 SCB, s. 367 (9 VI 1649).

161 PL-WRu OR, sygn. R 2348, fol. 90r (29 VI 1649), fol. 90v (30 VI 1649).

162 HVE, s. 32, 69; KSN, k. D₂^{v-3}^r.

163 PL-WRu OR, sygn. R 2348, fol. 107r (3 X 1649).

164 Ibid., sygn. R 2348, fol. 98r (25 VII 1649); R 2349, fol. 40r (17 III 1650); R 2349, fol. 78v (2 VI 1650).

165 Ibid., sygn. R 2349, fol. 54v (15 IV 1650); R 2350, fol. 50v (7 IV 1651).

166 SCB, s. 641 (17 IX 1650); HVE, s. 54, 71.

167 Ibid., s. 803 (9 II 1650): „Si mortalıs homo, non est mortale, quod optat, a solo pendens speq(ue) fideq(ue) DEO, Immortalıs erit: mitıs, castı atq(ue) beati accipient(ur) simul munera gratae poli” („Jeśli człowiek śmiertelny pragnie tego, co nie jest śmiertelne, z nadzieją i łaską polega jedynie na Bogu, będzie nieśmiertelny: cichy, czysty i błogosławiony otrzyma dary i łaski niebios”); HVE, s. 53–56, 75.

w tym czasie był studentem w Wittenberdze¹⁶⁸. Bremer spotykał się też z węgierskimi absolwentami *Almae Leucoreae*, którzy przez Wrocław udawali się do Sopronu, by objąć tam funkcje kościelne (Matthias Lang, 1624–82)¹⁶⁹ bądź szkolne (Christian Seelman, 1625–75)¹⁷⁰, a także ze studentami z rodzinnego Hamburga, którzy, przejeżdżając przez Wrocław, widzieli się ze swym sympatriotą¹⁷¹. Z czasu pobytu w domu Haunolda pochodzi także zanotowany po hiszpańsku wpis cesarskiego pułkownika z czasów wojny trzydziestoletniej Joachima von Mitzlaff¹⁷² i oczywiście jego gospodarza, który również był na służbie cesarskiej i wpisał mu się jako „Hans Haunold auf Sacherwitz K.K. Rath und Raths-Elteste in Breslau”¹⁷³.

Wieloletnie terminowanie Bremera na stanowiskach nauczycielskich w domach Feldnera, von Waldaw i Haunolda zaowocowało w końcu zdobyciem stałej posady nauczycielskiej w Gymnasium Elisabetanum: została ona zatwierdzona przez wrocławską Zwierzchność Szkolną równocześnie z awansem dla Daniela Sartoriusa¹⁷⁴, który zwolnił wówczas piastowane od 29 X 1647 r. stanowisko pierwszego nauczyciela w klasie IV i drugiego nauczyciela w klasie III i został preceptorem klasy II¹⁷⁵. Stanowisko, które po nim otrzymał Bremer, wiązało się więc może z jakąś formą edukacji muzycznej, tym bardziej, że pierwszym nauczycielem współprowadzonej przez Bremera klasy III był Johann Balthasar Carg, od 8 V 1643 r. zatrudniony także na stanowisku kantora kościoła św. Elżbiety¹⁷⁶. Sam Bremer niewątpliwie miał wystarczające kwalifikacje muzyczne, skoro w ślad za stanowiskiem nauczycielskim w Elisabetanum otrzymał posadę kantora w kościele św. Krzysztofa we Wrocławiu¹⁷⁷. Nominację nauczycielską uzyskał on 19 IV 1647 r.¹⁷⁸, a 12 VI 1651 r. rozpoczął pracę na tej posadzie¹⁷⁹. Co ciekawe, w przeciwieństwie do innych nauczycieli gimnazjum

168 SCB, s. 934 (25 XII 1649); zob.: E. Wagner, *Die Pfarrer und Lehrer*, nr 1717.

169 SCB, s. 790 (11 VI 1650); PELH 2/2, s. 577.

170 SCB, s. 811 (11 VI 1650); RMN, t. 4, nr 2986, 3015.

171 SCB, odpowiednio: s. 1 [olim: 951] (12 VI 1650): „Gerard(us) Morman Hamb(urgensis)”, s. 883 (3 I 1651): „Michael Selcke Hamb(urgensis) theol(ogiae) stud(iosi)”. 19 V 1651 r. do sztabmucha wpisał mu się zaś (SCB, s. 823) David Benigke z pruskiego Malborka (Marienburg), który wybierał się wówczas na studia do Norymbergi; po immatrykulacji wpisał się on do sztabmucha wzmiankowanego wyżej Nicolausa Rittershausena (Nürnberg, Stadtbibliothek, sygn. Will III 522 b, s. 133, https://raa.gf-franken.de/de/suche-nach-stammbucheintraegen.html?permaLink=1621_rittershausen;172#ID_1621_rittershausen_172, dostęp 15 października 2024), por. przyp. 162.

172 SCB, s. 101 (8 II 1650): „Mas vale el qui mereçe la tierra y no le tiene que el qui la tiene y no la mereçe” („Lepszy jest ten, kto zasługuje na ziemię, ale jej nie posiada, niż ten, kto ją ma, ale na nią nie zasługuje”).

173 VSB, t. 1, s. 137 (21 VII 1650).

174 PL-WRu OR, sygn. R 2350, fol. 55v (17 IV 1651).

175 HVE, s. 33.

176 Ibid., s. 71.

177 Nastąpiło to najprawdopodobniej po śmierci jego poprzednika na tym stanowisku, Augustina Ulbera, która miała miejsce 10 X 1651 r.; por.: H. Wilken, *Die protestantische Kirchenmusik*, s. 329, 370.

178 KSN, k. D₃⁵; datę tę potwierdza również wzmianka w kalendarzu Maiora: PL-WRu OR, sygn. R 2350, fol. 56v (19 IV 1651).

179 HVE, s. 33: „A die 12. Junii. (1651): Christophorus Bremerus, Hamburgensis, philosophiae m(agister) ad [Ecclesiae] S(ancti) Christophori cantor”; PL-WRu OR, sygn. R 2350, fol. 83v (12 VI 1651).

św. Elżbiety (choćby Daniela Sartoriusa) przez kolejne dwadzieścia trzy lata nie był tam awansowany i do 20 IX 1674 r. pozostawał cały czas na tym samym stanowisku¹⁸⁰. Funkcję nauczyciela klasy IV Bremer dzielił z kolei najpierw z Bernhardem Breitschwerdtem (1597–1665)¹⁸¹, a od 15 V 1665 r. – z Casparem Hoffmannem¹⁸².

Wymienione tu nazwiska nauczycieli, z którymi Bremer współpracował, powtarzają się wielokrotnie w zapiskach Eliasa Maiora st., potwierdzającego obecność tego nauczyciela w różnych formach dydaktyki szkolnej prowadzonej w Gymnasium Elisabetanum. Rektor tej placówki odnotowywał odbywające się w jego obecności egzaminy poszczególnych klas, których uczniowie mieli obowiązek relacjonowania zdobytej wiedzy. Ponieważ Bremer był jednocześnie nauczycielem klas III i IV, prezentował on dokonania swoich uczniów dwukrotnie na każdej z dwóch sesji (wiosennej i jesiennej) roku szkolnego. Za pierwszym razem przyglądał się on takiemu egzaminowi prowadzonemu przez swych poprzedników – Carga i Sartoriusa – którzy odpytywali swych uczniów ze zdobytej w ostatnim semestrze wiedzy teologicznej i językowej¹⁸³; od następnego jednak roku analogiczne egzaminy Bremer przeprowadzał samodzielnie, razem z Cargiem, Breitschwerdtem i Hoffmannem¹⁸⁴. Innym cyklicznym obowiązkiem nauczycieli, systematycznie odnotowywanym w kalendarzach Maiora, było kilkukrotne w ciągu roku zbieranie chętnego od uczniów pobierających naukę w gimnazjum. W kontekście owych *rationes scholasticae* nazwisko Bremera pojawia się kilkanaście razy: czasem jako nauczyciela biorącego udział w tej czynności¹⁸⁵,

180 HVE, s. 35, 37, 39.

181 Ibid., s. 35, 37, 39, 71.

182 Ibid., s. 33, 37, 39, 41, 71, 74.

183 PL-WRu OR, sygn. R 2350, fol. 60r (26 IV 1651): „Mane in 3. ordine p(rae)sentibus me, et d(omi)n(o) m(agistro) Christophoro Bremeri, novo collega designato, d(omi)n(us) m(agister) Johann Balthasar Cargius Compendium Theologic(um) et Grammatices Graecae initia repetit: d(omi)n(us) Daniel Sartorius, Dialogu(m) Erasmi, de Lusu cursus, personatim recitari iussit, et deinde Syntaxin Latinam repopuscit” („Rano w klasie trzeciej, przede mną i panem magistrem Christophorem Bremerem, nowo wyznaczony kolega, pan magister Johann Balthasar Cargius, powtarzał [ze swymi uczniami] *Compendium Theologicum* i początkowe fragmenty *Grammatices Graecae*; pan Daniel Sartorius zaś kazał uczniom pojedynczo recytować *Dialog de Lusu* Erazma, a następnie ćwiczenia ze składni łacińskiej”). Analogiczna wzmianka dzień później, fol. 60v (27 IV 1651).

184 Ibid., sygn. R 2350, fol. 144r (11 X 1651), fol. 52r (14 IV 1655), fol. 143r (13 X 1655), fol. 144r (11 X 1656); R 2355, fol. 144v (12 X 1656); R 2356, fol. 55r (18 IV 1657), fol. 156v (17 X 1657), fol. 156v (18 X 1657); R 2357, fol. 66r (8 V 1658), fol. 66v (9 V 1658), fol. 146v (16 X 1658), fol. 147r (17 X 1658); R 2358, fol. 60r (30 IV 1659), fol. 60v (1 V 1659), fol. 144r (15 X 1659), fol. 144v (16 X 1659); R 2360, fol. 63r (4 V 1661), fol. 63v (5 V 1661), fol. 147r (19 X 1661), 147v (20 X 1661); R 2363, fol. 146r (15 X 1664; tu podano, że był to egzamin z języka greckiego i arytmetyki), fol. 146v (16 X 1664; ten z kolei egzamin sprawdzał wiedzę z gramatyki i ortografii łacińskiej); R 2365, fol. 75r (26 III 1666); fol. 75v (27 III 1666); fol. 145r (13 X 1666); fol. 145v (14 X 1666); R 2366, fol. 60v (27 IV 1667), fol. 61v (29 IV 1667), fol. 148r (19 X 1667), fol. 148v (20 X 1667); R 2368, fol. 66r (8 V 1669), fol. 66v (9 V 1669).

185 Ibid., sygn. R 2354, fol. 19v (8 II 1655), fol. 67r (14 V 1655), fol. 127v (11 IX 1655); R 2358, fol. 26r (19 II 1659), fol. 110v (9 VIII 1659), R 2366, fol. 83r (11 VI 1667).

czasem zaś imiennie przypisanego do klasy III, za którą był odpowiedzialny¹⁸⁶. Wrocławskiemu nauczycielowi przysługiwały też zwyczajowe dodatki do wynagrodzenia przeznaczone na dofinansowanie kosztów mieszkania¹⁸⁷.

Nauczyciele Elisabetanum byli obligowani przez Maiora do wspólnej lektury ordynacji szkolnej, organizowanej najczęściej z okazji rozpoczęcia nowego roku nauki¹⁸⁸. Innym zwyczajem, który zainicjował wrocławski scholarcha, było publiczne czytanie nowinek ze świata odbywające się w gronie nauczycieli gimnazjum oraz uczniów dwóch najstarszych klas gimnazjum. Pierwsze tego typu spotkanie, w którym uczestniczył Bremer, zwieńczone zostało wspólnym śpiewem dobrze znanej we Wrocławiu pieśni, której treść uznać można za adekwatne objaśnienie aktualnej sytuacji politycznej¹⁸⁹. Personel dydaktyczny szkoły brał też kolegialnie udział w najważniejszych nabożeństwach kościelnych w ciągu roku, podczas których rozbrzmiewała muzyka wokallyno-instrumentalna. Okazją ku temu było nabożeństwo celebrowane na inaugurację roku szkolnego z udziałem muzyki wokallyno-instrumentalnej i organów¹⁹⁰ oraz liturgia Wielkiego Tygodnia sprawowana również *sonante musica harmonica in choro*¹⁹¹. Nazwisko Bremera pojawia się w kalendarzach Maiora także przy okazji spotkań prywatnych, np. obiadów, na które był zapraszany¹⁹². Przynajmniej raz Maior był gościem w domu Bremera, który zaprosił również jego dzieci: Eliasa i Marię oraz Johannesa Fechnera z rodziną¹⁹³. W swoich kalendarzach Maior

186 Ibid., sygn. R 2356, fol. 70r (18 V 1657), fol. 173r (12 XII 1657); R 2357, fol. 29r (23 II 1658), fol. 119r (22 VIII 1658), fol. 164r (20 XI 1658); R 2358, fol. 168v (3 XII 1659); R 2360, fol. 37v (12 III 1661), fol. 81r (9 VI 1661), fol. 130v (16 IX 1661); R 2363, fol. 32r (1 III 1664), fol. 147v (18 X 1664); fol. 179r (20 XII 1664); R 2365, fol. 22r (9 II 1666), fol. 82r (9 VI 1666), fol. 122r (28 VIII 1666), fol. 170r (4 XII 1666); R 2366, fol. 31v (28 II 1667), fol. 118r (20 VIII 1667), fol. 160r (30 XI 1667); R 2368, fol. 25r (15 II 1669).

187 Ibid., sygn. R 2363, fol. 89r (23 VI 1664).

188 Ibid., sygn. R 2356, fol. 44r (27 III 1657); R 2358, fol. 137r (1 X 1659); R 2360, fol. 136r (27 IX 1661), R 2363, fol. 138r (29 IX 1664).

189 Ibid., sygn. R 2356, fol. 70v (19 V 1657): „Initium factum praelegendarum Novellarum [...] Lectis novellis cantatum choraliter, *Verleih uns Frieden gnädiglich* etc.” („Rozpoczęto lekturę wiadomości [...] po których chóralnie zaśpiewano *Verleih uns Frieden gnädiglich* etc.”); por.: T. Jez, *Śląska republika muzyki*, s. 253.

190 Ibid., sygn. R 2357, fol. 140v (4 X 1658): „Sonuit musica harmonica vocalis et instrumentalis, simulque majus organum tactus e(st)” („Rozbrzmiewała harmonijna muzyka wokalna i instrumentalna, a jednocześnie grano na większych organach”). Wzmianki o analogicznej treści: ibid., sygn. R 2357, fol. 140v (4 X 1658); R 2358, fol. 138r (3 X 1659); R 2365, fol. 138r (29 IX 1666); R 2366, fol. 138r (29 IX 1667).

191 Ibid., sygn. R 2357, fol. 56r (18 IV 1658); R 2363, fol. 52r (10 IV 1664); R 2365, fol. 58r (22 IV 1666); R 2368, fol. 56r (18 IV 1669).

192 Ibid., sygn. R 2354, fol. 157r (10 XI 1655); R 2356, fol. 86v (20 VI 1657); fol. 112r (10 VIII 1657). Na jednym z tych obiadów – ibid., sygn. R 2357, fol. 45v (28 III 1658) – obecny był także brat Christoph; w relacji Maiora podany bez imienia; być może jednak chodziło o jego starszego brata Tilemana, por. wyżej.

193 Ibid., sygn. R 2357, fol. 131r (15 IX 1658): „Apud d(omi)n(um) Christoph(or)um Bremeru(m) ego cum filio d(omi)n(o) Elia, et virgine filia Maria, ibamq(ue) d(omi)n(us) Joh(annes) Fechner, cu(m) conjuge et virgini filia, p(rae)sentibus p(ro)p(ter) d(omi)n(um) Bremerum ipsius et conjuge et matre,

odnotował też fakt ukarania swego nauczyciela, który przygrywając na zabawie tańecznej, naruszył żałobę obowiązującą po śmierci cesarza, w konsekwencji czego trafił na jakiś czas do więzienia¹⁹⁴. Jeszcze bardziej dotkliwe doświadczenie spotkało Bremera parę lat wcześniej, gdy w Wielką Sobotę 1652 r. tragicznie zmarła jego siostra Catharina; okoliczności tego wypadku objaśnia tytuł wydanego z okazji jej pogrzebu druku okolicznościowego, zawierającego epicedia Eliasa Maiora st., Valentina Kleinwechtera i Johanna Gebharda¹⁹⁵.

Żałoba po śmierci siostry nie przeszkodziła jednak Bremerowi w realizacji jego planów matrymonialnych, które zostały ustalone przy okazji zaręczyn na początku marca tego samego roku. Cieszący się od paru miesięcy stabilnością zatrudnienia wrocławski nauczyciel i kantor zdecydował się na ślub ze wspomnianą wyżej córką swej dawnej gospodyni – Elisabeth Feldner i Jeremiasa Gleißberga – kupca i ławnika ze Lwówka Śląskiego¹⁹⁶. Z okazji tego ślubu, który odbył się 6 V 1652 r., wydano co najmniej sześć druków okolicznościowych zawierających epitalamia ułożone przez jego znajomych i przyjaciół. Jedną z tego typu publikacji mieściła weselny poemat Balthasara Rohrmanna, wówczas pastora zboru w Wołowie (Wohlau)¹⁹⁷. Wcześniej eklezjastyk ten pracował w Koszycach, gdzie witał Bremera wracającego z Siedmiogrodu¹⁹⁸; o podróży tej wspomina zresztą w dedykowanym nowożeńcom enkomionie. Rohrmann chwali wszechstronne wykształcenie pana młodego, które zdobył nie tylko podczas studiów w Wittenberdze, lecz także

caenabam” („U pana Christopha Bremera jadłem obiad z jego synem, panem Eliaszem i niezamężną córką, panną Marią. Przyszedł również pan Johann Fechner wraz z żoną i niezamężną córką; obecne były także poza panem Bremerem jego żona i matka”). Podobne okoliczności miały miejsce dzień później, *ibid.*, sygn. R 2357, fol. 131v (16 IX 1658).

194 *Ibid.*, sygn. R 2356, fol. 128r (11 IX 1657): „D(omi)n(us) Christophor(us) Bremer, collega 3 et 4 ordin(ibus) in Elisab(etano) Gymnasio, propterea q(uo)d nudis terris in quodam c(on)vivio causam saltandi (durante adhuc luctu p(ro)p(ter) obitum imperatoris) prae buerat, carcere in curia, quem luteolaru(m) caveam vocant, punitus e(st)” („Pan Christoph Bremer, kolega z III i IV klasy w gimnazjum elżbietańskim, za to, że dał pretekst do tańca na gołej ziemi na jednej zabawie (pomimo trwającej żałoby po śmierci cesarza), został skazany na karę więzienia przy ratuszu w miejscu zwanym błotnistą dziurą”).

195 *Plotz- und undersehen- iedoch Seeliger Derer weiland Ehrn und Tugendreichen Matronen, Catharinen Jenckelin, Geborner Bremerinn, des Ehrenvesten, Wolgeachten, und vornehmen H. Bartelt Jenckels, Kramers, Kauff- und Handelsmanes in Hamburg Hertzgelieben Ehefrauen (Welche daselbst, im Jahre 1652, den Heiligen Osterabend, war der 17. April Alten Kalenders, Als sie nach andächtigen Gebrauch des Heiligen Hochwürdiggen Abendmahles, auß der Kirchen nach Hause gegangen, unterwegs von einer herunter fallenden Wassertrum (sic!), augenblicklich zu boden geschlagen, und des Lebens entschädiget worden.) Todesfall, als ein Denkwürdiges, Derer Son- und wunderbahren Göttlichen verhängüß, Exempel, Auf freundliches Ansinnen der Seelig verstorbenen Bruders, H. M. Christophori Bremeri, des Gymnasii zu St. Elisabet in Breßlau Collegae, und zu St. Christophori daselbst Cantoris, von ettlichen desselbten Geehrten Herren Collegen, und geliebten Freunden...*, Oels: Johann Seyffert, b.d., PL-WRu OSD, sygn. 546503.

196 KSN, k. D₃^{r-v}; por. przyp. 59.

197 *Nuptiis Bremerio-Gleisbergianis Vratislaviae pridie Non. Maji. Ann. 1652. feliciter celebrandis*, Oels: Johann Seiffert, b.d., PL-WRu OSD, sygn. 562345.

198 Por. przyp. 148.

peregrynacji po miastach Górnych Węgier i Transylwanii. Autorem drugiego epitalamionu był zatrudniony w gimnazjum elżbietańskim Paul Wunderlich, który przytaczany werset z *Księgi Przysłów* (18,22) objaśnia obszernymi niemieckojęzycznymi enkomionami dedykowanymi nowożeńcom¹⁹⁹. Literacki koncept obu wierszy opiera na anagramach ich imion i nazwisk, które mieszczą się w obrazie ozdobionej kwiatami wiosny²⁰⁰.

Do topiki ewokowanej przez najpiękniejszy miesiąc roku, w którym małżonkowie ślubowali sobie miłość, nawiązuje także zbiór wierszy dedykowany Bremerowi przez kilku jego wittenberskich profesorów i kolegów z czasów studiów²⁰¹. Swojemu wychowankowi krótkie epitalamia zadedykowali: Johannes Scharff – wówczas dziekan Collegium Theologicum, Johannes Meisner – teolog z tego wydziału oraz tamtejszy historyk – Reinhold Franckenberg²⁰². Ten ostatni jako metaforę związku małżeńskiego przedstawił muzykę, która przynosi pokój wtedy, gdy tworzą ją zgodnie współbrzmiące interwały²⁰³. O wypromowanym przez siebie magistrze nie zapomnieli jego promotorzy: Johannes Sperling i Andreas Sennert²⁰⁴, a także niewzmiankowany dotąd Samuel Pomarius (1625–83), który studiował z Bremerem w Wittenberdze, wówczas zaś był adiunktem tamtejszego Collegium Philosophicum²⁰⁵. Wiersze nawiązujące do topiki muzycznej dedykowali swemu koledze Johannes Hanne²⁰⁶ i Elias

199 *Mayen und Hochzeit-Fackel, Zu ehren dem Ehrenvesten, Achtbahren, und Wolgelahrten Herrn M. Christophorus Bremer von Hamburg, Treuffleissigem Collegen bey dem löblichen Gymnasio zu St. Elisabeth in Breßlau, wie auch daselbst zu St. Christophorus wolbestalten Cantori, Bräutigam, mit der Viel Ehr- und Tugendreichen Jungfrauen Elisabet Gleißbergerinn von Lemberg, auß Schlesien gebürtig. Durch Paull Wunderlichen Schuldienern, zu St. Elisabeth in Breßlau, Glückwünschende den 6. Maij, des Jahres Christi 1652. übergeben. Wer eine Ehe-Frau findet, der findet was guttes, und kan gutter dinge sein im Herren. Sprüche Sal. am 8. [sic!] c. v. 22., Oels: Johann Seyffert, M. DC. LII., PL-WRu OSD, sygn. 544190.*

200 „M. Christophorus Bremer. Durch Buchstaben-versetzung[:] *Sprecht Rose Mir umb Ohr [...] Elisabet Gleisbergin[:] Last bringen! Liebe sieg*”.

201 *Ver geniale et genitale sive majus mensium formosissimus, sed auspicatus, Vernali Juvenum sponsorum pari, Ornatissimo Doctissimoque Viro, Dn. M. Christophoro Bremero, Hamburgo-Holsato, Vratislaviae In Gymnasio Elisabetano collegae dignissimo, ut et cantori ad D. Christophori ordinario; cum elegantissima pudicissimaque virgine Elisabeta Gleisbergia, Leoberga-Silesia, Honoratissimi spectatissimique viri Dn. Jeremiae Gleisbergii, olim Leobergae Silesiorum Scabini et Mercatoris Meritissimi Relicta Filia, accentus et praeentus; Ac Moris, Amoris, Et Honoris Gratia, Pridie Nonas Majas A. C. clō lōc lli ipsa nuptialis festi die ad exhibendum, Wittenbergensis Academiae Professoribus et Civibus transmissus*, Oels: Johann Seyffert, b.d., PL-WRu OSD, sygn. 544189 (dalej jako VGG).

202 VGG, odpowiednio: k. A₁^v, k. A₁^v i k. A₁^{v-2}; por. przyp. 43, 45.

203 Ibid., k. A₂^r:

„Harmonicus sit amor, modo dirige, Clare Magister,
Consona pace para, dissona lite fuga.
Intervalla quidem sibi Musica vendicat apte,
Invariantus amor non tamen ista cupit [...]”.

204 Ibid., odpowiednio: k. A₂^r, A₂^{r-v}; por. przyp. 22, 34.

205 Ibid., k. A₂^v.

206 Por. przyp. 49; VGG, k. A₂^{v-3}:

„Ergo tenes portum, dudum dilecte Bremere;
Ergo prae Hamburgo Bratesilea placet?

Maior mł. – pełniący wtedy funkcję prorektora gimnazjum w Oleśnicy (Oels)²⁰⁷. Przełożonym tej placówki był zaś dobrze znany Bremerowi Georg Krischke, którego nazwisko często pojawia się w kalendarzach Eliasa Maiora starszego²⁰⁸.

Na ślub wrocławskiego nauczyciela i kantora wydana została jeszcze jedna kolekcja epitalamiów, obejmująca krąg jego wrocławskich znajomych²⁰⁹. Zbiór ten otwiera hebrajsko-grecko-łacińskie błogosławieństwo pastora kościoła św. Elżbiety, Ananiasa Webera (1596–1665), a także przełożonego zboru św. Bernardyna, Georga Seidela (1604–75) i archidiakona od św. Marii Magdaleny, Johanna Kurtzmanna²¹⁰. Swoje epitalamia zamieścili tam także przełożeni obydwu wrocławskich gimnazjów: Valentin Kleinwechter i Elias Maior st., który motyw kwiatów granatu z lubianej przez Bremera *Pieśni nad Pieśniami* zrecznie powiązał z rozmarynem uprawianym przez jego teściów w Lwówku Śląskim²¹¹. Ślubne życzenia dedykowali Bremerowi także: pochodzący z tego miasta Chrysostomus Schultz²¹², jego współpracownicy z Elisabethanum: Johannes Fechner, Johannes Gebhard, Daniel Sartorius, miejski medyk Franz Adam Kess²¹³, nauczyciele z gimnazjum św. Marii Magdaleny – Christoph Scholtz (1604–74) i wspomniany wyżej David Pigritius²¹⁴. W omawianym zbiorze epitalamia umieścił także Esaias Maior mł.²¹⁵ i paru reprezentantów najmłodszego pokolenia, m.in. Johann Sigismund von Haunold, jego brat Johann Joachim²¹⁶, Martin Hanke (1633–1709) i Theodorus Jacobi (1632–76)²¹⁷.

W kontekście pełnionej przez Bremera funkcji muzycznej w kościele św. Krzysz-

Musica Rectoris dulcissima munera credit
 Doctoris partes Elisabetha schola.
 Tertia, perfectum quae reddat, casta puella est.
 Ter gaude, ac florem virginitatis habe!
 Ast ubi Wittenberga Tua est, suavissima Mater?
 Gleissenberga ejus nomine sola Tibi est.
 Esto! Age, molle genus Cantus, bone Musice, tenta;
 Pusio ut ad Patris vagiat ora brevi [...].”

207 Por. przyp. 29, 31; VGG, k. A₄^v.

208 VGG, k. A₄^v; R 2348, fol. 85r (19 VII 1649); por. przyp. 89, 106.

209 *Epithalamia carmina, quibus Honestissimi, Literatissimi, Ornatissimiq(ue) Viri, Dn. M. Christophori Bremeri Hamburgensis, in Gymnasio Vratislaviensi Elisabetano docentium Collegae fidelissimi, & ad D. Christophori Cantoris dignissimi, sponsi; & Honestissimae Lectissimaeq(ue) Virginis Elisabethae, Spectatissimi, Consultissimi, Honoratissimiq(ue) Viri, Dn. Jeremiae Gleißberg, quondam Scabini, Mercatorisq(ue) apud Leobergenses in Silesia primarii, relictæ filiae, sponsae, Florentissimas Nuptias Vratislaviae Pridies Non. Majas, anni Christiani 1630 15c LII celebrandas augere atque honestare curaverunt bene volentes*, Oels: Johannes Seyffert, b.d., PL-WRu OSD, sygn. 544188 (dalej jako ECB).

210 ECB, odpowiednio: k. A₁^v, k. A₁₋₂^r i k. A₂₋₃^{v-r}.

211 Por. przyp. 78; ECB, odpowiednio: k. A₃₋₄^{v-r} i k. A₂^{r-v}.

212 Ibid., k. A₂^v; por. przyp. 157.

213 Ibid., odpowiednio: k. A₄^v, A₄^v–B₁^r, k. B₂^{r-v} i B₁^r; por. przyp. 79 i 63.

214 Ibid., odpowiednio: k. B₁₋₂^{v-r} i k. B₂₋₃^{v-r}; por. HVE, s. 54, 56, 76, przyp. 167.

215 Ibid., k. B₃^{r-v} i B₃₋₄^{v-r}; por. przyp. 24.

216 Ibid., k. B₄^v; por. przyp. 162.

217 Ibid., k. C₁₋₂^{v-r} i k. C₂^{r-v}.

tofa na szczególną uwagę zasługują jednak dwie inne publikacje, które wyszły spod pióra jego kolegów po fachu: muzyków z paru wrocławskich świątyń. Oddzielny druk zadedykował Bremerowi Johann Balthasar Carg – kantor kościoła św. Elżbiety i jego współpracownik w tamtejszym gimnazjum²¹⁸. Zamieścił w nim anakreontyk wychwalający zalety jego małżonki, chronostych nawiązujący do daty rocznej ślubu i dowcipny *Cancer nuptialis pro nuptiali coena*, który być może znalazł zastosowanie podczas wesela Bremera²¹⁹. Przy tej okazji wykonany został również utwór muzyczny skomponowany przez jego równieśnika – organistę kościoła św. Bernardyna, Tobiasza Zeutschnera (1621–75), który opublikował go w dedykowanym nowożeńcom druku ulotnym²²⁰. Kompozycja ta – przeznaczona na dwa głosy wokalne, dwie wiole (ich partie są obecnie zaginione) i basso continuo – to przykład muzycznego epitalamionu opracowanego w formie trzyczęściowego dialogu, gatunkowo nawiązującego do stylistyki tzw. *Spruchmotetten*²²¹. Tekst słowny kompozycji opiera się na niemieckim tłumaczeniu paru wersetów *Pieśni nad Pieśniami* tropowanych komentującymi ich treść aktualizacyjnymi objaśnieniami. Dialog oblubienicy i oblubieńca powierzony został odpowiednio głosom Cantus i Tenor, których solowe partie poprzedzone są instrumentalnymi sinfoniami; całą formę wieńczy zaś duet obydwu głosów (zob. tab. 1).

218 *Anacraeon Teutonicus Auff Des Ehrnvesten, Achtbahr- und Wohlgelehrten Herrn M. Christophori Bremeri Treuffleissigen Collegae des Gymnasii zu S. Elisabeth, und wohlbestalten Cantoris bey D. Christophori Kirchen in Breslau, Mit der Viel-Ehren Tugent-reichen Jungfrauen Elisabeth Gleißbergerin, des Weilandt Ehrevesten, Vorachtbahren und Wohlbenahmten Herrn Jeremiae Gleißbergs, Wol-Weisen Schöppen-Herrn, und Vornehmen Handelsmann in Lemberg, hinterlassenen Eheleiblichen Tochter, Den 6sten Maij dieses ietz lauffenden 1652sten Jahrs in Breßlau angesteltes Christ löblich-Hochzeitliches Ehren- und Freuden-Fest guttmeinend und auß treu-Collegialischer affection Verfertiget und aufgesetzt von M. Johann: Balthasar Cargen, Cantore und Collega bey S. Elisabeth*, Oels: Johann Seyffert, b.d., PL-WRu OSD, sygn. 544192; por. przyp. 176.

219 *Anacraeon Teutonicus*, k. A₂^v:
„Corripit tua te REQUIES nam pignora Sponse
Plurima producet hic torus indubie.
Exiguum in tempus claudentur Splendida Montis
Culmina nam crescet stirps tua perpetuo!”

220 HVE, s. 66, 78. *Ein hertzlicher Wunsch der Braut, und Antwort deß Bräutigams von Erfüllung deß Wunsches, auß dem 8. Capitel deß hohen Liedes Salomonis. Auff das Hochzeitliche Freuden Fest Deß Ehrenvesten und Wohlgelehrten M. Christophori Bremeri Hamb. Deß berühmten Gymnasii zu St. Elisabeth in Breßlaw Collegae, und der Kirchen zu St. Christoph daselbst Cantoris. Mit Der Viel Ehr und Tugendreichen Jungfrauen Elisabeth, Deß Weyland Ehrenvesten- Acht-bahren und Vornehmen Herrn Jeremias Gleißbergers, Deß löblichen Schöppenstuhles in Lewenberg, auch Handelsmannes daselbst hinterbliebenen Eheleiblichen Tochter. Den 6. Tag May Monats aufgesetzt von Tobias Zeutschnern Organisten zu St. Bernhardin in Breßlaw*, [Breslau:] Gottfried Gründer, b.d., PL-WRu, Gabinet Zbiórów Muzycznych, sygn. 50908 Muz. (olim: Mus. 773); RISM B/I: ZZ 169a; por.: Paulina Halamska, „The Activity of Tobias Zeutschner (1621–1675) at St. Mary Magdalene Church in Wrocław: A Composing Career in Protestant Breslau”, *Musicology Today* 9 (2006), s. 161.

221 Izabela Bogdan, *Ceremonie ślubne i renesansowa muzyka weselna w Królewcu w latach 1585–1645*, Poznań 2009 (= Prace Komisji Muzykologicznej, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Wydział Nauk o Sztuce 25), s. 110–112, 165–167.

Tab. 1. Dyspozycja formy w kompozycji *O daß ich dich, mein Bruder* Tobiasa Zeutschnera

obsada	<i>ogniwo kompozycji</i> / tekst słowny*	źródło tekstu
2 vlae, bc	<i>Sinfonia</i>	
C solo, 2 vlae, bc	O daß ich dich, mein Bruder, der du meiner Mutter Brüste saugest, draussen finde, und dich küssen müste, daß mich niemand höhnete.	Pnp 8,1
	Ich wolt' dich führen und in meiner Mutter Hauß bringen, da du mich lehren soltest, da wolt' ich dich träncken mit gemachtem Weine, und mit dem Most meiner Granat-äpfel.	Pnp 8,2
	Ach ich bin krank für Liebe,	Pnp 2,5
	und habe wie ein Krancker auß herzlicher Liebe ein stethiges verlangen nach diesem meinem Bräutigam, denn er liebet mich herzlich, und umbfähet mich auß Liebe.	[–]
	Seine Lincke Hand lieget unter mein Häupt, und seine Rechte Hand <u>hertzet mich</u> .	Pnp 8,3
	Darumb wird er meinen Wunsch und bitte mir nicht versagen.	[–]
2 vlae, bc	<i>Sinfonia</i>	
T solo, 2 vlae, bc	Ich beschwere euch ihr Töchter Jerusalem bey den Rehen und bey den Hinden auff dem Felde, das ihr meine Liebe nicht auffwecket, noch reget, biß daß ihr selbest gefället.	Pnp 2,7
	Du aber bleib in deiner Ruhe meine Freundin, und harre in der stille der bestimmten Zeit, da alles geschehen, sol was du was du wünschest. Laß dich niemand in deiner Hoffnung irre machen, denn sie sol zu seiner Zeit gewiß erfüllet werden.	[–]
C, T, 2 vlae, bc	<u>Liebe ist starck wie der Tod, und Eiver ist fest wie die Hölle.</u>	Pnp 8,6
	<u>Glut ist feurig, und eine Flamme deß Herren,</u>	
	das auch viel Wasser nicht mögen die Liebe außleschen, noch die Ströme sie ersäuffen. Wenn einer alles Gut in seinen Hause umb die Liebe geben wolte, <u>So gilt es alles nichts, so gilt es alles nichts.</u>	Pnp 8,7

* Pogrubieniem zaznaczono tropy tekstowe, podkreśleniem – odcinki opracowane w metrum trójdzielnym.

Dialog ten podany został muzycznie w sposób przekomponowany, ilustrując kolejne odcinki tekstu słownego za pomocą adekwatnych do jego znaczenia struktur dźwiękowych. Z uwagi na to, że tekst słowny nie wykazuje cech paralelizmu werse-
tów, ich opracowanie jest również swobodne; czasami tylko dają się zaobserwować pewne analogie konstrukcyjne incipitów sąsiadujących ze sobą fraz. Słowa o znaczeniu kluczowym dla treści tekstu („saugest”, „küssen”, „bringen”, „Ruhe”, „erfüllet”, „Flamme”, „Wasser”, „Ströme”) są artykułowane za pomocą konwencjonalnych figur retorycznych; częstym środkiem ich muzycznego obrazowania są kilkukrotne powtórzenia pojedynczych słów, a także naśladowanie mowy ludzkiej za pomocą konturu fraz melodycznych bądź techniki parlandowej. Szczególnie istotne fragmenty tekstu, pojawiające się pod koniec pierwszej i trzeciej części dialogu („hertzet mich”, „so gilt es alles nichts”) – opracowane zostały w krótkich trójmiarowych klauzulach, służących podkreśleniu ich znaczenia²²². Podobną funkcję ma również cały pierwszy odcinek trzeciej części dialogu, opracowany również w metrum nieparzystym („Liebe ist starck... Flamme deß Herren”): oba głosy duetu wprowadzają kolejne motywy we wzajemnej imitacji, która kontrastowana jest z potoczystymi odcinkami homorytmicznymi.

Można przypuszczać, że podobne kompozycje okolicznościowe mógł pisać również sam Bremer jako kantor wrocławskiego kościoła św. Krzysztofa. Do naszych czasów zachowały się jednak tylko jego kompozycje literackie, które zamieszczał w zbiorach epitalamionów dedykowanych z okazji ślubów jego znajomych i przyjaciół, na które pewnie był zapraszany. Jeden z takich wierszy Bremer napisał na ślub Samuela Albina (syna wspomnianego wyżej Christoph²²³) z Margaretą Böhm (córką pastora w Bierutowie / Bernstadt), który odbył się tam 11 VII 1651 roku²²⁴. Inny epitalamion zadedykował Bremer Cargowi, który 12 X 1666 r. żenił się z Elisabeth Weihrauch, córką Georga, notariusza baronów w Miliczu (Militsch)²²⁵. Okazją do podejmowania

222 Ibid., s. 267 i nast.

223 Por. przyp. 89.

224 *Syncharmata Gamica Festivitati Nuptiarum Reverendi, Praestantissimi, Doctissimi Viri Dni. M. Samuelis, Christophori F. Albini, Pastoris in Hohenkirch Sponsi, Cum honestissima, lectissima & pientissima Virgine Margaretha... Dni. Davidis Bohemi Ecclesiae Berolstadiensis Aulicae & Oppidanae Pastoris, Praesbyterii Ducatus Olsnensis Senioris, & Consistorii Adessoris fidelissimi... dilectissima Filia Sponsa ... ad d. V. Id. Iulii... M.DC.LI. Berolstadii celebrandarum a Plurimum Reverendis, Excellentissimis Clarissimis(ue) Viris ut & aliis Albino-Bohemiano Nomini bene cupientibus scripta & oblata*, Breslau: Gottfried Gründer, 1651, D-B Yf 6807/33, k. B₄^v-C₁^r.

225 *Honestissimis Sponsis, Eruditissimo Viro, M. Johanni Balthasari Cargio, In Elisabethano & Barbarino Templo apud Vratislavienses chori Musici Praefecto, & in Gymnasio, quod illi vicinum est Aedi, Collegae bene merenti, atque... Virgini, Elisabetae Spectatissimi Viri, Georgii Weirauchii, In Libero Baronatu Civitatequ(ue) Milicensi Notarii, et in hac Senatorisqu(ue) prudentissimi Filiae Unicae, Matrimonium MDCLXVI. XII. Octobris, solenniter ineuntibus, Auspicatum & prosperum optantium Fautorum, Amicorum(ue) Carmina*, Breslau: Johann Christoph Jacobi, 1666, D-B, sygn. Yf 6807/65, k. B₄^{r-v}. Wedle relacji Maiora, obecny na ślubie Carga Christoph Bremer „offic(ium) cantoris fungens inter(ess) et” („był obecny, czyniąc funkcję kantora”); por.: PL-WRu, sygn. R 2365, fol. 144v (12 X 1666).

prób literackich był także ślub Wilhelma Christopha von Schkopp, pana na Chocianowcu (Gross-Kotzenau) z Barbarą Magdaleną Hock 26 XI 1669 r.²²⁶, a także Johanna Bayera, wówczas pastora zboru w Spiskim Podgrodziu z Marią Pomarius, córką wrocławskiego teologa Samuela²²⁷, na których wesele Bremer napisał krótki wierszyk, nawiązujący do incipitu pieśni *Ein feste Burg*²²⁸. Wrocławski nauczyciel i kantor pisał także okolicznościowe epicedia, których adresatami byli czynni w nadodrzańskiej metropolii Ursula Regina Zangius, żona kupca Georga Miltnera²²⁹, Bernhard Breitschwerdt, nauczyciel Elisabetanum²³⁰, Helena Schaff, małżonka medyka Godtfrieda Wilhelma²³¹ i Justyna Hermann, żona elżbietańskiego pastora Michaela²³².

226 *Poetische Gedancken, Dem Hoch-Wöl-Edel-Gebohrnen, Gestrengen... Herrn auf Krebsberg und Groß-Kotznau, Fürstlichen Meckleburgischen Rathe*, Breslau: Johann Christoph Jacob, Georg Baumann d.J. Erben, 1669, PL-WRu OSD, sygn. 368256, k. A₂^{v-3}^r. W tym zbiorze widnieje również wiersz syna Christopha Bremera, Christopha Hermann (k. A₄^r).

227 PELH 2/3, s. 723; por. przyp. 205.

228 I.N.D.J. *Cultura Eryngii Germanici Hungarica Secundis Votis Viro... Dn. M. Johanni Bayero, SS. Theologiae Candidato, & Incluti Collegii Philosophici in Serenissima Saxonum Academia quondam Adjuncto, dehinc Laudatissimi Gymnasii Patrii Civitatis Eperiensis Rectori, ac postmodum Liberae Regiaeque Civitatis Montanae Neosoliensis Pastori, hodie vero Liberae Regiaeque Civitatis Varaliensis in Comitatu Scepusiensi Pastori, Ludique ibidem Litterarii Inspectori, nec non Venerabilis Contubernii XXIV. Regalium Ecclesiarum Assessori Primario... Sponso cum... Maria... Pomaria, Viri... Dn. Samuelis Pomarii, Doctoris Theologi Celeberrimi, Amplissimae Facultatis Philosophicae in Illustri Alumna Wittebergensium olim aliquando Adjuncti... Filia*, Breslau: Johann Christoph Jacob, b.d., PL-WRu OSD, sygn. 558994, k. B₃^r.

„So weiß der HERR dennoch die Unsren zu versorgen,

Wann und nicht wissend ist, wo heute oder Morgen

Wird unser Bleiben seyn. Der bleib' in aller Noth

Ihr Thurm, und feste Burg, ja Ihr getreuer Gott.

Das wünschet von Herzen Neuen Eheleuten Ihres Herrn Vater alter Freund M. Christoph. Bremer”.

229 *Epitymbia Metrica, Quibus Nobilem Gente, & Mente Foeminam, Ursulam Reginam Zangiam, Viri Honoratissimi, Spectatissimiq[ue] Dn. Georgii Miltneri, Civis in Republica Vratislaviensium & Mercatoris Primarii, longe suavissimam, in Annum undecimum, & quod excurrit, Coniugem ... Die XXIX. Novembris, dimid. III. matutina, ad finem suum properantis MDCLX. Anni... Ann. Aetatis XXXI. Mens. II. D. XXIII. quam placidissime defunctam, Ipsis in Exequiis V. Decembris, ad D. Mar. Magdalenae honorifice ductis...*, Breslau: Gottfried Gründer, b.d., D-B, sygn. Xc 577/40.

230 *Constans Benevolorum Collegarum Affectus Doctissimo Laudatissimog(ue)... Bernhardo Breidschwerdt, In Gymnasio Vratislaviensi Elisabethano per annos XXXII. & quod excurrit, Synergo Pio, Fideli, Industrio; Anno Chr. 1665 a.d. 4. Id. Februar. piâ placidaq(ue) morte humanis rebus exempto, et ipsis Idibus Christiano ac honorato ritu, terrae mandato: sequentibus Carminibus Funebribus declaratus*, Breslau: Johann Christoph Jacob, 1665, Zwickau, Ratsschulbibliothek, sygn. 48.5.5.(84); por. przyp. 182.

231 *Lugubria Carmina cohonestando Funeri, quod Nobili... Helenae Natalibus Schafiae, Coniugi suae hactenus suavissimae, nunc desideratissimae, III. Id. Januar. Ann. MDCLXV. aetatis XXXI. Coniugii XIV. cum annis superioribus senos liberos in lucem edidisset, septimo, eoque laboriosissimo partu, una vum foetu (eheu!) extinctae, XV. Calend. Febr. Honoratissimo ritu in Aedis Elisabetanae Cryptam primariam inferendae: ... Godofredus Wilhelm, Phil. & Med. D. & in Inclutissima Vratislaviensium Repub. Practicus Celebratissimus, faciundum curabat; ab Amicis Clientibusque cum memoriam Faeminae Laudatissimae immortalem, si possint, reddere; tum Vidui multo moestissimi, omniumque Ipsius Affectuum luctum solatio aliquo levare cupientibus composita*, Breslau: Johann Christoph Jacob, 1665, Zwickau, Ratsschulbibliothek, sygn. 48.6.3.(61).

232 *Der Gerechten im Tode Versicherte Seligkeit und Selige Sicherheit: In und bey welcher Die... Frau Justina Hermannin Geborne Hübnerin, Deß... Herren M. Michaelis Hermann, Wohlverdienten Herren Pastoris zu S. Elisabeth... Haus-Frau, In Breslaw, den 18. Novemb. dieses 1666. Jahres...*, Breslau: Johann Christoph

Lata pracy w szkole św. Elżbiety i kościele św. Krzysztofa były dla Bremera czasem stabilizacji: hipotezę tę zdaje się potwierdzać bardzo niewielka liczba wpisów w jego sztambuchu, pochodzących z tych przeszło dwudziestu lat. W l. 1653–54 odnotowane są tam jego kontakty z sekretarzem księcia Holsztynu Christiana zu Rantzau Joachimem Ferdinandem von Eitzen, nauczycielem na dworze baronów von Eulenburg Simonem Segersem (1623–84), jego uczniem – Georgiem Friedrichem (1641–99), a także spokrewnionym z jego rodziną pruskim hrabią Ahasverusem von Lehndorf (1637–88), który właśnie rozpoczynał swoje europejskie *Wanderjahre*²³³. W ostatnim roku pracy Bremera w kościele św. Elżbiety do sztambucha wpisał mu się zaś Johann Jacob Camerarius, Liber Baro de Cronsberg, Steinsdorf & Franckenstein²³⁴. 10 IX 1674 r. ostatni raz odnotowany jest w dokumentacji Gymnasium Elisabetanum, by następnego dnia objąć stanowisko przełożonego szkoły przy wrocławskim kościele św. Bernardyna²³⁵ po zmarłym Martinie Zobtusie (1614–74). Jego bliskim współpracownikiem był więc Martin Mayer, nauczyciel *Scholae Neapolitanae*, organista czynny w tym kościele w l. 1671–97 i kompozytor licznych koncertów kościelnych²³⁶. Poza posadą rektora gimnazjum św. Bernardyna²³⁷ Bremer był również przełożonym tamtejszej biblioteki; obydwie te funkcje sprawował do śmierci 9 lub 10 I 1696 roku²³⁸. Lata jego aktywności w tej szkole nie znajdują w omawianych tu źródłach zbyt wielu świadectw: wiadomo jedynie, że 25 IX 1676 r. spotkał się we Wrocławiu z Johannem Heinrichem Cunradim (1612–84), doradcą księcia von Lichtenstein²³⁹, 20 VIII 1678 r. zmarła mu żona Elisabeth z d. Gleißberg²⁴⁰, a 25 VIII 1680 r. do sztambucha wpisał się Elias Hieronymus Heen, organista wrocławskiej katedry św. Jana (zm. 1683), który zadedykował mu

Jacob 1666, Dresden, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek, sygn. Biogr. erud.D.1589,21.d.

233 SCB, odpowiednio: s. 357 (8 IX 1653), s. 693 (29 XII 1653); VSB, odpowiednio: t. 1, s. 83 (28 XII 1654); t. 2, s. 11 (28 XII 1654).

234 SCB, s. 508 (16 VII 1674).

235 HVE, s. 39, 67.

236 HVE, s. 67, 68; Emil Bohn, *Die musikalischen Handschriften des XVI. und XVII. Jahrhunderts in der Stadtbibliothek zu Breslau ein Beitrag zur Geschichte der Musik im 16. und 17. Jahrhundert*, Breslau 1890, s. 157–63.

237 W latach piastowania urzędu rektora Bremer powadził zachowany do naszych czasów wykaz uczniów swojej placówki, APW 82/28/0/15/5369 (olim: P 164, 1): *Album Scholae Neapolitanae ad Spiritum Sanctum*: 1674–[1717, 1728–1756, 1764–1797], s. 1–55, por.: H. Wilken, *Die protestantische Kirchenmusik*, s. 175–76.

238 APW 82/28/0/15/5369, s. 5; HVE, s. 68. Pochowany został 15 I tego roku, zob. APW 82/28/0/15/6456 (olim: Q 92,8) 1690–1704: *Register über die Einnahmen a.d. Kirchenstellen und Begräbnissen* [zu St. Bernhardin], fol. 127r.

239 SCB, s. 642 (25 IX 1676).

240 APW 82/28/0/15/6453 (olim: Q 92,5). *Register über die Einnahmen a.d. Kirchenstellen und Begräbnissen* [zu St. Bernhardin], 1672–78, fol. 127r. Jej epicedion napisał słynny śląski poeta, Heinrich Mühlport (1639–81): *Mitleidige Zeilen mit welchen den Wohl-Ehrenvesten, Vorachtbahren und Wohlgelahrten Herren M. Christoph Bremer, der Schulen in der Neustadt allhier Wohlbestallten Rectorem, als seine Eh-Liebste die Viel-Ehr- und Tugendreiche Frau Elisabeth Bremerin, gebohrne Gleissbergin, welche den 20 Augusti dieses*

czterogłosowy kanon do tekstu *Amor meus crucifixus est*²⁴¹. Ostatnim świadectwem życia Bremera jest zbiór napisanych po jego śmierci epicediów, który na karcie tytułowej mieści jego skrócony biogram, potwierdzający przedstawione wyżej informacje²⁴²: wśród autorów dedykowanych mu wierszy znajdują się m.in. wspomniani wyżej: Martin Hanke, Elias Maior mł. i jego dwaj synowie²⁴³.

Rekonstrukcja biogramu Christopa Bremera dokonana dzięki zestawieniu danych z różnego rodzaju przekazów ukazuje sylwetkę wrocławskiego nauczyciela i kantora w perspektywie pamięci zbiorowej jego współpracowników, znajomych i przyjaciół, którzy dzielili z nim lata nauki, studiów, podróży, pracy i wypoczynku. Głównym medium ich narracji jest słowo pisane, którym refleksyjnie komentują wydarzenia z jego życia, objaśniają ich sens i ujawniają relacje wiążące czynne w tym dialogu postaci. Są one reprezentantami różnego rodzaju wspólnot: zarówno tych faktycznych, w których Bremer żył, jak i tych wyobrażonych, kreowanych

1678 Jahres diese Sterblichkeit gesegnet, bey der Kirchen zu St. Bernhardin in Bolckreicher Versammlung beerdiget wurde..., Breslau: Gottfried Gründer, 1678, PL-WRu OSD, sygn. 562347.

241 SCB, s. 689 (25 VIII 1680). Wedle VSB, t. 1, s. 179 wpis Heena został zanotowany 25 VIII 1650 r., co jednak nie zgadza się ze znanymi obecnie datami życia tego muzyka; zob.: *Český hudební slovník osob a institucí*, https://slovník.ceskyhudebnislovník.cz/component/mdictionary/?task=record.record_detail&id=1002370, dostęp 18 października 2024.

242 *Epigrammata Funebria In Honorificas Exequias eximii atque clarissimi viri Dn. M. Christophori Bremeri, Hamburgensis, qui Anno praecipitis hujus saeculi XXI. d. 2. Junii St. Jul. Patre Hermannno, Nobilissimae Mercatorum Tribus Tribuno, & Ducum Holsatiae Procuratore, Matre Elisabetha Framia, Patritias Hamburgi Fechtiorum familias sanguine attingente, editus, Anno aetatis XX Gymnasio patrio, ac triennio post Academiae Wittebergensi Civem dedit: unde post acceptam Magisterii Philosophici dignitatem, in hanc Urbem, mox Leutschoviam Hungariae se contulit; perlustrataque superiore Pannonia ac Transilvania, huc redux, Collega Gymnasii Elisabetani, & ad S. Christophori Chori Musici Director, a. 1651 constitutus, sequenti anno cum beatissima tum Virgine, Elisabetha, Spectatissimi Viri Jeremiae Gleissenbergii, Civis, Mercatoris ac Scabini Leorini Filia, matrimonium contraxit: Unde tres filios tulit, primum quidem in Infantia mortuum, reliquos autem duos Patri superstites, Christophorum Hermannum, J. U. D., & M. Joanne Fridericum, Gymn. Elis. nunc Collegam: tandem denique A. 1674. Rector Scholae ad Spir. S. & Bibliothacae Bernhardianae Curator renunciatus, cum quarto ejus Spartae anno piissimam Conjugem praemississet, in officio illo ac viduitate pedem fixit, donec d. 9. hujus anni 1696. Paralysi in dextero affectus latere, & catarrho suffocante, aetatis anno 75. pie ac placide animam Christo Redemptori & ipse reddidit: à Gymnasii dicti Professoribus & Collegis, partim Honorem Venerabili Seni postumo, partim Pio erga Superstites Filios affectui dectarando, jure meritoque, d. 15. Januar. ipso Funerationis Die facta, Breslau: Johannes Günther Röer, b.d., PL-WRu OSD, sygn. 557992.*

243 Z trzech jego synów najstarszy zmarł w dzieciństwie, drugi – Christoph Hermann (1654–1721) był wykształconym na uniwersytecie w Gießen doktorem prawa i autorem kilku tekstów drukowanych zachowanych w PL-WRu OSD (sygn. 362472, 529294, 529315, 529386, 419141, 562350), żonatym z Elisabeth Gadamer, a trzeci – Johann Friedrich (1657–1727) – pracował jako nauczyciel w gimnazjum św. Elżbiety we Wrocławiu (HVE, s. 43, 45, 71); jego żoną była zresztą Anna Elisabeth Carg, córka kantora kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu; zob.: *Virum ... Joh. Fridericum Bremerum ... Anna Elisabetha Cargia ... Viduum...*, PL-WRu OSD, sygn. 562343; por. też: H. Wilken, *Die protestantische Kirchenmusik*, s. 329.

za pomocą konwencji obowiązujących w humanistycznym dyskursie. Utrwalane one były przede wszystkim w źródłach o charakterze mniej lub bardziej indeksyjnym, przy czym każde z nich ujawnia inną perspektywę aktywności życiowej wrocławskiego kantora i nauczyciela. O jego tożsamości i konstruującym ją świecie wartości źródła te mówią wiele. Znacznie mniej miejsca poświęcają jednak temu, co zwykle nazywamy kulturą muzyczną. Może nadchodzi czas, aby zapytać o zasadność i *usus* stosowania tego terminu? A może muzyczność kultury jest tylko jednym z jej aspektów, i to bynajmniej nie najważniejszym z perspektywy epoki, o której chcielibyśmy opowiadać?

BIBLIOGRAFIA

- Bogdan, Izabela. *Ceremonie ślubne i renesansowa muzyka weselna w Królewcu w latach 1585–1645*. Prace Komisji Muzykologicznej, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Wydział Nauk o Sztuce 25. Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2009.
- Bohn, Emil. *Die musikalischen Handschriften des XVI. und XVII. Jahrhunderts in der Stadtbibliothek zu Breslau ein Beitrag zur Geschichte der Musik im 16. und 17. Jahrhundert*. Breslau, 1890.
- Borsa, Gedeon, János Heltai. *Régi magyarországi nyomtatványok = Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum*. Akadémiai Kiadó, 1971.
- Burke, Peter. *Italian Renaissance: Culture and Society in Italy*. Polity, 2013.
- Carpenter, Nan Cooke. *Music in the Medieval and Renaissance Universities*. Da Capo Press, 1972.
- Cicourel, Aaron V. „Etnometodologia”, przekład Tadeusz Szawiel. W *Kryzys i schizma: Antyścientystyczne tendencje w socjologii współczesnej*, redakcja Edmund Mokrzycki. T. 1. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1984.
- „Corpus Inscriptorum Vitebergense”. Dostęp 28 sierpnia 2024. <https://www.civ-online.org/de/>.
- Csepregi, Zoltán. *Pastores evangelico-lutherani in Hungaria. Pars prosopographica*. T. 2, *A synodo Solnensi (1610) usque ad comitia Semproniensia (1681)*, cz. 2/2, *Hungaria septemprionalis (districtus bitsensis)*. Magyar Evangélikus Digitális Tár, 2019.
- Csepregi, Zoltán. *Pastores evangelico-lutherani in Hungaria. Pars prosopographica*. T. 2, *A synodo Solnensi (1610) usque ad comitia Semproniensia (1681)*, cz. 2/3, *Hungaria orientalis (districtus Pentapolitanus necnon ecclesiae Hungarico-lutheranae in Transylvania)*. Magyar Evangélikus Digitális Tár, 2021.
- Garfinkel, Harold. *Studia z etnometodologii*, przekład Alina Szulżycka. Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Halamska, Paulina. „The Activity of Tobias Zeutschner (1621–1675) at St. Mary Magdalene Church in Wrocław: A Composing Career in Protestant Breslau”. *Musicology Today* 9 (2006): 153–77.
- „Heen, Elias Hieronymus”. Wersja z 6 lutego 2006. https://slovník.ceskyhudebnislovník.cz/component/mdictionary/?task=record.record_detail&id=1002370.
- „Inscriptiones Alborum Amicorium”. Dostęp 9 września 2024. <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php>.

- Jeż, Tomasz. *Danielis Sartorii Musicalia Wratislaviensia*. Fontes Musicae in Polonia, A/I. Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2017.
- Jeż, Tomasz. „*Monumentum amicitiae*. Sztambuch Christopha Bremera jako świadectwo życia wrocławskiego kantora”. W *Humanistyczne horyzonty muzykologii: Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi J. Wieczorkowi*, redakcja Magdalena Walter-Mazur, Michał Wysocki. Wydawnictwo Naukowe UAM, 2026.
- Jeż, Tomasz. *Śląska republika muzyki. Muzyczne imaginaria nadodrzańskich humanistów*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2024.
- Jeż, Tomasz. „Z pamiętników muzycznego humanisty: *Schreibkalender* Eliasa Maiora (1588–1669) jako źródło do historii kultury muzycznej Wrocławia”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 61 (2017): 165–93. Opublikowano 1 lutego 2018. <http://doi.org/10.12775/OiRwP.2017.06>.
- Kotarski, Edmund. „O imionnikach XVI i XVII wieku”. W *Staropolska kultura rękopisu: Praca zbiorowa*, redakcja Hanna Dziechcińska. Instytut Badań Literackich, 1990.
- Nagy, Andor. „Érvényesülési stratégiák a brassói szász tisztviselők körében: Kapcsolatháló-elemzés és családrekonstrukció az alkalmi nyomtatványok segítségével (1650–1750)”. Praca doktorska, Uniwersytet Karola Eszterházy’ego, 2019. Opublikowano online 4 stycznia 2019, wersja z 24 września 2019. <https://doi.org/10.15773/EKE.2019.010>.
- Petőczová, Janka. *Hudba ako kultúrny fenomén v dejinách Spiša. Raný novovek*. Ústav hudobnej vedy Slovenskej akadémie vied; Prešovský hudobný spolok Súzvuk, 2014.
- Pomian, Krzysztof. *Historia. Nauka wobec pamięci*, przełożyła z j. francuskiego Hanna Abramowicz. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006.
- Schlüter, Marie. *Musikgeschichte Wittenbergs im 16. Jahrhundert*. Abhandlungen zur Musikgeschichte 18. Vandenhoeck & Ruprecht, 2010.
- Schröder, Hans. *Lexikon der hamburgischen Schriftsteller bis zur Gegenwart*. T. 1. Perthes-Besser u. Mauke, 1851.
- Schulze, Winfried. „Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte”. W *Von Aufbruch und Utopie. Perspektiven einer neuen Gesellschaftsgeschichte des Mittelalters*, redakcja Bea Lundt, Helma Reimöller. Böhlau, 1992.
- Seneka Młodszy. *Listy moralne do Lucylusza*. Przełożył Wiktor Kornatowski. Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.
- Sękowski, Roman. *Herbarz szlachty śląskiej: Informator genealogiczno-heraldyczny*. T. 12, U–Wiz. Fundacja „Zamek Chudów”, 2021.
- Spurgjasz, Katarzyna. „Bregenses Silesii: New Discoveries about the Plotz Family History”. *Musica Slovaca* 13, nr 1 (2022): 141–47. Opublikowano 27 czerwca 2022. <https://doi.org/10.31577/musicoslov.2022.1.6>.
- Starke, Rudolf. „Ambrosius Profe”. *Monatshefte für Musikgeschichte* 34, nr 11 (1902): 189–196; 34, nr 12 (1902): 199–215.
- Szabó, András Péter. „Adalékok az erdélyi szász peregrináció XVII. századi történetéhez. Martin Hermann levelei”. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 5 (2007): 55–83.
- Szabó, András Péter. „David Genersich löcsei krónikája (1643–1658)”. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 11 (2014): 45–71.
- Szabó, András Péter. „Tobias Weiß poprádi evangélikus lelkész önéletírása”. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 9 (2011): 148–95.
- Szabó, Béla. „Egy őrvideki joghallgató, Gottfridus Graff 17. századi peregrinációja emlékkönyvi bejegyzései alapján”. W *Studia in honorem István Stipta*, redakcja Nándor Birher,

- Péter Miskolczi-Bodnár, Péter Nagy, J. Zoltán Tóth. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2022.
- Szabó, Miklós, Sándor Tonk. *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Fontes Rerum Scholasticarum 4. József Attila Tudományegyetem, 1992.
- Volger, Ernst. „Ueber die Sammlung von Stammbüchern (77 Stück) in der Stadtbibliothek zu Breslau”. *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift* 3, zes. 44 (1880): 445–74.
- Wagner, Ernst. *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche in Siebenbürgen*. T. I, *Von der Reformation bis zum Jahre 1700*. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 22,1. Böhlau, 1998.
- Wilken, Hendrik. *Die protestantische Kirchenmusik in Breslau zwischen 1621 und 1690. Untersuchungen zur Quellenüberlieferung, Aufführungspraxis und Stilentwicklung*. Ortus Verlag, 2024.

THE LIFE OF THE WROCŁAW CANTOR CHRISTOPH BREMER IN THE LIGHT OF INDEXICAL SOURCES

Biographies of lesser-known figures associated with musical culture are usually reconstructed from parish registers, accounts and music-related sources. Where such documents are lacking, it is worth turning to so-called “indexical sources”: accounts that shed light on events in an individual’s life within a wider social context. These include autobiographical writings and documents that portray a life through the comments of contemporaries. Most commonly, they are accounts that help to present a life through dedications, entries in alba amicorum and occasional orations. Taken together, such documents offer reflections on an individual’s life and subjective perspectives on their activities and interactions with those around them. By triangulating different sources, a fuller biography can be reconstructed – one that encompasses not only the facts, but also the interpretations placed upon them by commentators.

Christoph Bremer’s biography exemplifies this approach. A seventeenth-century cantor at St Christopher’s Church in Wrocław, Bremer owned an album amicorum containing entries made by his teachers, friends and contemporaries between 1646 and 1680. Moralising quotations and dedications feature among them, helping to reconstruct his life and grasp the cultural context in which he lived and worked. Further information about his life comes from an oration delivered by Christoph Köler on the occasion of Bremer’s wedding, in 1652. This includes a detailed biographical account that supplements information from the album, covering Bremer’s education, travels and first years of work in Wrocław. A third source comprises the calendars of Elias Maior, rector of St Elisabeth’s School in Wrocław, which include a lot of information about Bremer’s activities at the school. Read together, these three sources yield a fuller understanding of Bremer’s life and his role in the culture of his day, bringing into view both historical facts and contemporary interpretations of his activities.

Translated by Tomasz Zymer

Prof. dr hab. Tomasz Jeż wykłada w Instytucie Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego. Jest autorem sześciu książek, pięciu tomów krytycznych edycji muzykaliów i ponad osiemdziesięciu artykułów, poświęconych zagadnieniom źródłoznawczym i kulturowym aspektom kultury muzycznej. Głównym obszarem jego zainteresowań naukowych jest kultura muzyczna Europy Środkowej w epoce nowożytnej. Jest inicjatorem i redaktorem naczelnym serii *Fontes Musicae in Polonia* obejmującej katalogi muzykaliów, edycje faksymilowe źródeł, monografie i edycje krytyczne repertuaru muzycznego (www.fontesmusicae.pl).
tomasz.jez@uw.edu.pl
